

LA INTRODUCCIÓ I LA DIFUSIÓ DEL CRISTIANISME A CATALUNYA A L'ÈPOCA ROMANA

DISCURS LLEGIT EL DIA 5 DE MAIG DE 1994
EN L'ACTE DE RECEPCIÓ PÚBLICA

D'ANTONI PLADEVALL I FONT

a la

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES
DE BARCELONA

i contestació de l'Acadèmic numerari

P. AGUSTÍ ALTISENT I ALTISENT

Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
Fundació Enciclopèdia Catalana
Barcelona
1994

LA INTRODUCCIÓ I LA DIFUSIÓ
DEL CRISTIANISME A CATALUNYA
A L'ÈPOCA ROMANA

LA INTRODUCCIÓ I LA DIFUSIÓ DEL CRISTIANISME A CATALUNYA A L'ÈPOCA ROMANA

DISCURS LLEGIT EL DIA 5 DE MAIG DE 1994
EN L'ACTE DE RECEPCIÓ PÚBLICA

D'ANTONI PLADEVALL I FONT

a la

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES
DE BARCELONA

i contestació de l'Acadèmic numerari

P. AGUSTÍ ALTISENT I ALTISENT

Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
Fundació Enciclopèdia Catalana
Barcelona
1994

© Antoni Pladevall i Font
© Agustí Altisent i Altisent

Producció: VIENA SERVEIS EDITORIALS, S.L.
c/ Provença, 333, 4t 2a
08037 Barcelona

Imprès a Libergraf
c/ Constitució, 19
08014 Barcelona

ISBN: 84-7739-750-3
Dipòsit legal: B. 17961-1994

TAULA

Pòrtic _____	9
Introducció _____	17
I. Entre Roma i el nord d'Àfrica _____	25
II. L'expansió cristiana dels segles iv i v _____	31
III. Els nostres primitius cristians _____	41
IV. El testimoni de l'arqueologia _____	49
DISCURS DE CONTESTACIÓ per Agustí Altisent i Altisent _____	65

Excm. Senyor,
Il·lres. Srs. Acadèmics,
Senyores i Senyors:

Mai no m'han plagut els tòpics ni les falses modèsties, però, en aquests moments, faltaria a la veritat si no confessés la gran sorpresa que vaig tenir quan vaig rebre la vostra comunicació que em notificava que havia estat elegit membre d'aquesta Acadèmia. Mai no havia sospitat, ni quan m'havia assaltat alguna temptació de vanitat, que una institució tan docta es pogués fixar en la meva persona. Per això, els meus primers mots no poden ésser altres que els d'un agraïment sincer.

Sempre havia estimat i admirat aquesta Reial Acadèmia, perquè hi havien estat vinculades algunes de les persones que de jove tenia com a mestres o espills; per no faltar a la modèstia d'alguns amics presents, em referiré només a tres mestres i amics ja traspassats: el Dr. Eduard Junyent, el Sr. Ramon d'Abadal i el Sr. Miquel Coll i Alentorn.

Sota la guia i el mestratge del Dr. Eduard Junyent, molt jove encara, vaig encaminar i afermar la meva innata vocació i afició a la història en els arxius diocesans de Vic i va ésser per l'octubre del 1963, quan ell va fer el seu discurs d'entrada a l'Acadèmia, que vaig visitar i conèixer físicament, per primera vegada, aquesta institució.

Recordo el proemi del seu discurs, en què, començant pel canonge Jaume Ripoll i Vilamajor, nomenat membre corresponent l'any 1817 i numerari el 1835, va anar desgranant tota una llista d'osonençs, la majoria dels quals membres corresponents —pel fet de no tenir residència a la ciutat de Barcelona— que havien estat vinculats a l'Acadèmia. La gran majoria dels noms que evocava el conferenciant, entre els quals es comptaven els de Jaume Balmes, Jacint Verdaguer, Jaume Collell, Josep Gudiol, Ramon Corbella, Josep Rius i Serra i Antoni Griera, eren eclesiàstics, però a aquests feien costat altres noms ben coneguts, com els de

Manuel Galadies, Joaquim Salarich, Martí Genís i Aguilar o Ramon d'Abadal.

Cada nom que pronunciava el conferenciant representava per a mi un personatge conegut i admirat, dels quals hom guarda records i bibliografia en aquelles entranyables estances de l'últim pis del palau episcopal de Vic i del sobreclaustre. Llavors, em revelaven llur importància i, actualment, la meva responsabilitat o gosadia en el fet d'acceptar la vostra designació.

Va respondre el discurs del Dr. Junyent el mestre i durant molt temps president de l'Acadèmia, Sr. Ramon d'Abadal, vigatà de naixement i osonenc de cor i de residència, que fou sempre un mestre admirat i un amic condescendent. Vaig tenir el goig de col·laborar-hi en diferents ocasions entre l'estiu del 1950 i del 1960, quan ell residia temporalment a Viladrau i jo anava a ajudar-lo en les tasques de la identificació de topònims per a l'obra que redactava, "Els primers comtes catalans", o bé fent fitxes de noms i de topònims per a la "Catalunya Carolíngia". Més tard, les relacions amb el mestre continuaren en les tertúlies històriques estivals al mas Pradell de Gurb o de Granollers de la Plana.

També en terres osonenques, vaig tenir la satisfacció d'establir una llarga i sòlida amistat amb el Sr. Miquel Coll i Alentorn, la vacant del qual he estat cridat a cobrir i de qui és un deure i un plaer fer des d'aquí una petita semblança i evocació.

Miquel Coll i Alentorn coneixia molt bé la Plana de Vic des dels anys 1922 i 1923, ja que va fer llargues estades a la meua població natal de Taradell, on residí dos estius, els darrers de la vida de la seva mare, que escollí aquest lloc a causa de la seva delicada salut. A partir del 1934, va començar a compartir els seus estius entre Sant Pol de Mar i Tona. En aquesta darrera població el va sorprendre la guerra civil i hi va establir estretes amistats que va mantenir fins a la seva mort.

La primera imatge que hom tenia del Sr. Coll era la d'un home amable i senzill, la d'un veritable senyor, que sabia mostrar-se condescendent amb tothom. Era equànim i de riulla fàcil. Aquestes qualitats personals es valoraven molt més quan se sabia que era un treballador infatigable, un home de ciència, un polític íntegre i un patriota decidit, impulsor dels estudis d'història i de literatura catalanes, sobretot en els temps difícils de la dictadura, quan era arriscat de mantenir aquests ideals. Per sobre de tot això, era un home profundament cristià, com ho va demostrar sempre amb la seva vida i el seu exemple i amb el fet que alguns dels seus fills es dediquessin plenament al servei de l'Església. Durant els llargs anys que vaig exercir el meu ministeri sacerdotal a

Tona, era impensable o imperdonable no convidar el Sr. Coll a llegir una o totes dues epístoles a la missa de nou, que era la seva preferida.

A Tona i a la Biblioteca del Palau Episcopal, teníem llargues converses i apreníem de la seva erudició quan exposava temes dels seus estudis o dubtes sobre qüestions que pretenia escatir. Encara a Osona, va presidir durant anys el Patronat del Castell de Tona, que va dur a terme la restauració de les antigues esglésies de Sant Andreu del Castell i de Santa Maria del Barri o de Lurdes i la celebració els anys 1989-1990 de les festes dels mil cent anys de la consagració del primer temple i d'entrada a la història de Tona. El Sr. Coll i Alentorn, tot i la ceguesa dels darrers anys de la seva vida, va assistir a les principals festes d'aquella commemoració, va fer algun parlament i va prologar el meu llibre *Tona, Mil cent anys d'història* (1990), després d'haver-se'l fet llegir i haver fet observacions del voluminós manuscrit.

Però, per sobre d'aquests petits records, que hem evocat per justificar els títols que ens fan especialment estimat el senyor Coll, hi ha la realitat d'una vida i d'una trajectòria molt destacades a escala nacional que n'han fet un home que ha deixat una forta empremta en els camps cultural, social i polític del país.

Miquel Coll i Alentorn va néixer a Barcelona el 12 de maig de 1904. Era fill d'un metge i estava emparentat amb famílies d'industrials i de ciutadans barcelonins. Encara que ell es complaïa a dir que les seves arrels familiars més immediates procedien de la Morera del Montsant del Priorat i les més remotes, d'Alentorn, a la Noguera, era un barceloní integral, poc amant de viatjar, si no era per l'interior de Catalunya, i vinculat a tots els fets i esdeveniments de la seva ciutat. La seva vida es va moure pel centre barceloní del carrer de la Fontanella, on va néixer, el carrer de Roger de Llúria i, finalment, el passeig de Gràcia.

A causa del parentiu familiar (una monja era tia seva), va passar el parvulari a les Dames Negres, va fer els estudis de batxillerat als Escolapis i només va deixar la ciutat per estudiar quatre anys de *Peritatge Tèxtil* i dos d'Enginyer a l'Escola Tèxtil de Terrassa.

Aquest home singular, que el 1926 va aconseguir el títol d'Enginyer d'Indústries Tèxtils i que va exercir la seva professió d'enginyer més de quaranta anys, fins a la seva jubilació el 1969, es va començar a interessar molt abans d'acabar la seva carrera tècnica pels temes de la història i la literatura catalanes. L'any 1925 trobem el primer indici de la seva vocació d'historiador, o més ben dit d'historiògraf, amb la publicació a la "Revista de Catalunya" d'un article intítulat "La poesia èpico-popular i les cròniques catalanes".

A partir del 1925, va encaminar definitivament les seves aficions culturals amb l'assistència a les classes de Jordi Rubió i de Ferran Soldevila als Estudis Universitaris Catalans, on va aprofundir les assignatures d'història de la literatura i d'història de Catalunya, que són les que marcaran l'orientació dels primers treballs sobre temes èpics o cròniques i cançons de gesta, que publicarà entre els anys 1925 i 1928.

Simultàniament, es va començar a vincular a moviments patriòtics i polítics. Així, pel 1931, figura entre el grup inicial de Palestra, l'entitat catalanista creada per iniciativa de J. M. Batista i Roca, i poc després és un dels dirigents de la joventut d'Acció Catalana Republicana, fins que, el 1932, ingressa a la Unió Democràtica de Catalunya, que seria sempre més el seu partit i que s'adaptava a la seva ideologia. Al cap de poc n'esdevingué membre del consell de govern i secretari general. Aquesta fidelitat del Sr. Coll als seus principis seria causa de cinc detencions i quatre empresonaments als calabossos de la Via Laietana i a la presó Model en els anys difícils de la dictadura. Tot plegat justifica plenament el fet que, en recuperar els nostres signes d'identitat i la nostra vida política, veies premiada la seva fidelitat al país i als seus ideals amb diferents càrrecs i distincions, entre els quals el de Conseller Adjunt a la Presidència i el de President del Parlament de Catalunya.

Aquí, però, voldríem destacar d'una manera especial el seu paper com a científic i historiògraf, que va començar a tenir una clara transcendència a partir del 1942, en que, amb R. Aramon i Serra, va reorganitzar els Estudis Universitaris Catalans i hi va començar a fer classes d'història. De tots és coneguda la seriositat i la minuciositat del seu ensenyament a la càtedra, en moltes conferències i en parlaments en actes o efemèrides culturals. Des del 1969, un cop jubilat com a enginyer, va poder exercir l'ensenyament a la Universitat de Barcelona, quan aquesta va emprendre un decidit viratge cap a una normalització en els darrers anys del franquisme. Coll i Alentorn fou nomenat professor de cròniques i d'història dels Països Catalans dins el nou departament de Filologia Catalana.

Els seus treballs comencen a ésser apreciats i aviat criden l'atenció. El primer a tenir un gran ressò fou l'intitulat *La llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons*, publicat al volum I d'"Estudis Romànics" (1947-48), on desmitifica una vella llegenda lligada als orígens de la nostra història i que va ser seguit, el 1948, per l'obra més polèmica. *El problema de l'autenticitat del Llibre de Feys d'Armes de Catalunya*, publicat a *Els Nostres Clàssics* de l'Editorial Barcino. Fins aleshores, el *Llibre de Feys d'Armes de Catalunya* havia estat considerat una

crònica medieval redactada entre el 1440 i el 1444 per Bernat Boades, rector de Blanes; en canvi, el Sr. Coll la va presentar com una hàbil falsificació del frare mínim de Blanes, Joan Gaspar Roig i Gelpí (1620-91), conegut per altres obres històriques i religioses, algunes de les quals, com la història de Manresa, plenes ja de falsificacions i falses atribucions. Va arribar a precisar que Roig i Gelpí hauria escrit aquesta falsificació entre els anys 1673 i 1675, tesi que alguns autors van contradir inicialment, però que a l'últim s'ha imposat per la seva evidència i pels seus contundents raonaments.

Molt poc després, Miquel Coll es va acreditar com a mestre indiscutible en historiografia medieval catalana amb la publicació de la *Crònica de Bernat Desclot*, coneguda també com el *Llibre del rei En Pere*, en cinc volums, dins la col·lecció "Els Nostres Clàssics" de l'Editorial Barcino, publicats entre el 1949 i el 1951.

A partir d'aquest moment, les obres o estudis crítics es van succeir: *La historiografia de Catalunya en el període primitiu* (1951-52), *La llegenda de Guillem Ramon de Montcada* (1957), *La crònica de Sant Pere de les Puel·les* (1967), *Guillem I i Guillem II d'Òdena* (1971), *La historiografia catalana medieval* (1978), etc. Un personatge molt estudiat i estimat pel Sr. Coll fou Guifré el Pelós, sobre el qual comença a publicar treballs el 1973. Fou un dels animadors de les festes jubilaris que es feren amb motiu de la construcció d'una nova tomba i el trasllat i l'estudi de les seves restes, els anys 1981 i 1982; finalment, l'any 1990, va publicar, aprofitant estudis anteriors de Ramon d'Abadal, el llibre *Guifré el Pelós*, del qual va fer la part historiogràfica i un estudi de les llegendes.

No podríem cloure aquesta evocació de la persona i de l'obra de Coll i Alentorn sense fer esment del treball *Els successors de Vítiza en la zona Nord-Est del domini visigòtic*, que va llegir com a discurs el 24 d'octubre de 1971 en ésser rebut com a membre d'aquesta Reial Acadèmia de Bones Lletres i on, basant-se en cròniques i notícies de la baixa edat mitjana (segles XIII-XIV), fa precisions noves i basteix una suggestiva hipòtesi sobre els esdeveniments ocorreguts entre els anys 711 i 720 al nord-est peninsular. El paper i la filiació d'Akhila II, que ell suposa fill de Vítiza, que hauria governat la Narbonesa i la major part de la Tarraconense i de la Cartaginesa marítima del 710 al 713 i la seva successió per Ardó, que hauria encapçalat la resistència de Catalunya i de la Narbonesa contra la invasió sarraïna, són temes en bona part originals o si més no presentats amb un enfocament del tot personal i nou. Tot i que el tema no ha merescut l'acceptació total dels historiadors moderns, com

Miquel Barceló, *El rei Akhila i els fills de Vítiza: encara una altre recerca*, editat a "Miscel·lanea Barcinonensia XLIX", Barcelona, 1978, pàgs. 59-71, no per això deixa d'ésser un treball profund, suggestiu i vàlid.

Coll i Alentorn ens deixava el 15 de desembre de 1990, però el record de la seva esvelta i elegant presència, la seva afabilitat i, sobretot, la seva dedicació a la historiografia i al país són un testimoni que restarà sempre viu entre els qui el van conèixer i tractar i el seu pas per aquesta Acadèmia serà sempre per a ella un títol d'honor.

**LA INTRODUCCIÓ I LA DIFUSIÓ
DEL CRISTIANISME A CATALUNYA
A L'ÈPOCA ROMANA**

Introducció

Com a tema de discurs o exposició preceptuat pels estatuts o l'antiga tradició d'aquesta Acadèmia, he escollit el de la introducció i el desenvolupament del cristianisme a Catalunya, des dels seus orígens, que no es poden documentar clarament fins ben avançat el segle II, fins a la caiguda de l'imperi Romà (476) i els temps un xic anàrquics que seguiren fins a la consolidació del domini visigot. El propòsit pot semblar ampli o ambiciós, però, en realitat, el material amb què es compta per seguir la trajectòria de l'entrada i afermament del missatge cristià és escàs i encara molt poc explícit i no respon a les diferents qüestions que desitjaríem conèixer.

La raó d'aquesta tria radica en el fet que el tema sempre m'ha atret i m'és familiar, perquè vaig ensenyar història eclesiàstica molts anys al seminari de Vic i, després, vaig continuar aquesta tasca docent a la Facultat de Teologia de Barcelona. Més tard, quan les obligacions o incompatibilitats laborals no m'han permès una docència normal, he continuat dedicat a temes d'estudi i ensenyament d'aquesta matèria a l'Institut de Teologia de Barcelona, en escoles teològiques i en seminaris i conferències.

Aquesta llarga relació m'ha persuadit de la manca de treballs de síntesi sobre aquest tema o de les vaguetats i els tòpics que, sense gaire fonament, es van repetint. Sóc conscient que en el curt espai d'aquesta dissertació poca cosa podré aportar de nou, tant per la meua imperícia com per la manca o per l'aridesa de les fonts, però, en tot cas, voldria projectar sobre tot plegat una altra visió personal i crítica.

D'entrada, cal remarcar l'anacronisme que representa parlar de Catalunya com a entitat en referir-nos a aquells temps remots. El nom i la noció de Catalunya, en el sentit actual, són temes encunyats a l'època medieval; el més correcte seria parlar de la *Hispania Citerior* o de la

Tarraconense, però, tot i així, el nom expressaria encara una realitat molt superior a la Catalunya actual. De fet, el que ara es coneix com a Catalunya era només un dels set *conventus juridici* en què es dividia la *Hispania Citerior* o la *Tarraconense* i aquest encara considerat segons els límits religiosos que tenien les diòcesis catalanes a l'inici del segle passat, que eren les que s'ajustaven més al vell *conventus juridicus Tarraconensis*.¹

Justifica el límit més modern que es dona a aquesta exposició el fet que, al final del segle v, s'havien creat totes les diòcesis històriques del país, que trobem ben precisades en la sèrie conciliar de l'època visigòtica que s'inicia el 516.

No cal, n'estem convençuts, insistir en el fet de la importància que per a la nostra història representa la introducció del cristianisme. En l'aspecte extern o material, va perpetuar moltes estructures i molts records de l'època romana i, en el pla espiritual, encara avui dia vivim de la fe i de molts condicionaments que resulten de la seva adopció. Per tot això, ha merescut ésser considerat un moment cabdal de la nostra història i cap historiador del país no pot deixar d'evocar-lo en voler presentar el nostre passat.²

* * *

¹ La *Hispania Citerior*, formada a partir de la conquesta romana o voltants del 123 aC, era la província més extensa de tot l'imperi romà; des del temps d'August, la seva capital fou Tarragona i això va fer que, ja al segle III, se la conegués amb el nom de *Tarraconensis*. Cada província romana tenia al seu capdavant, després d'August, un *legatus Augusti pro praetore* del qual depenien altres funcionaris o els *legati Augusti juridici*, els quals es trobaven al capdavant de les diòcesis civils en què es dividí la província. La *Hispania Citerior*, segons el testimoni de Plini, es dividí en set districtes judicials o *conventus juridici*, que seran cabdals per a entendre la primitiva estructuració eclesiàstica del país. Aquests eren el *Carthaginensem*, la primitiva capital de la província, el *Tarraconensem*, el *Caesaraugustanum*, el *Cluniensem*, l'*Asturum* el *Lucensem* i el *Bracarum*. Cfr. Àngel MONTENEGRO. *Hispania Romana a Historia de España Antigua*, II, Madrid 1978, pàgs. 264-265 i Antonio GARCÍA Y BELLIDO *La España del siglo primero de nuestra era (según P. Mela y C. Plinio)*, Madrid 1977, pàg. 129.

² Ramon d'ABADAL et alii, *Moments crucials de la història de Catalunya a «Biografies Catalanes, Assaig núm. 1»*, Ed. V. Vives, Barcelona 1962, pàgs. 20-24. Entre els resums o síntesis millors d'aquest període, podem fer esment de Miquel TARRADELL, «Prehistòria i antiguitat» a *Història dels Catalans I*, Ed. Ariel, Barcelona 1968, pàgs. 439-466; Pere DE PALOL, «El cristianisme a Catalunya» a *Història de Catalunya I*, Salvat Editors, S.A. Barcelona 1978, pàgs. 254-256 o Josep M. SALRACH «Paganisme i cristianisme» a *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, vol. II, Edicions 62, Barcelona 1987, pàgs. 47-52.

La primera tasca i la menys agradable de tot historiador que vol endinsar-se en aquest període és la d'ésser sanament crític amb les tradicions, sovint pures llegendes, que embolcallen o enfosqueixen els orígens de l'expansió cristiana. Massa sovint, els historiadors de l'Església han actuat o actuen més com apòlogistes que no pas com a investigadors que cerquen d'establir la veritat històrica. Per tal d'assegurar l'apostolicitat o la romanitat del nostre cristianisme, s'esforcen a trobar o crear arguments i congruències sobre fets que desconegueren els autors antics o coetanis i que hom pot intuir i fins i tot provar sovint que es van originar tres o quatre segles després, i de vegades molts més, de l'època en què hom suposa que devien ocórrer.

És indispensable fer aquestes observacions abans d'entrar o evocar temes tan debatuts i populars com el viatge de sant Pau a Hispània, la predicació de sant Jaume —un tema que cal considerar sempre separable i separat de la possible existència de les seves relíquies a Compostel·la o Galícia—, la missió dels barons apòstòlics tramesos des de Roma per fundar les set primeres diòcesis hispàniques, la creació o el desdoblament de nous màrtirs sovint girant entorn d'un nucli històric o tradicional, etc.

El primer tema controvertit, el més fonamental, afalagador i versemblant, relacionat amb els orígens del nostre cristianisme, és el possible viatge de sant Pau a Hispània, que una tradició no gaire antiga vincula amb Tarragona.

No hi ha ni el més petit dubte que el dinàmic missioner i apòstol de segona hora, Pau de Tars, va tenir la intenció de venir a Hispània per escampar la bona nova de Crist en el seu desig d'arribar fins als confins de la terra. Llegim en la seva *Carta als romans*, 15, 19-20: "De manera que des de Jerusalem i en totes direccions fins a la Il·líria, he difós l'evangeli de Crist, però fent-me un honor de no evangelitzar sinó on el Crist no ha estat anomenat, per tal de no edificar damunt el fonament d'altri",³ i diu tot seguit (v. 23-25): "per ara que no tinc ja cap més camp d'acció en aquestes contrades, i atès que sento de molts anys ençà el deler de venir a vosaltres, quan aniré a Hispània espero veure-us tot passant i que em prepareu el viatge cap a aquell país, després d'haver-me satisfet una mica de vosaltres. De moment, però, me'n vaig a Jerusalem a ajudar els sants". I per si faltés alguna corroboració de la ferma decisió de Pau de

³ Remarquem el sentit o abast d'aquesta frase, que expressa que, pels anys 57 o 58, no hi havia cap record que Jaume hagués predicat a Hispània, abans del 42, cosa que Pau no ignoraria si hagués succeït.

venir a Hispània, diu molt poc més avall (v. 28): "així doncs, quan hauré acabat aquest afer i hauré consignat a les seves mans aquesta col·lecta, aniré a Hispània passant per vosaltres".

No cal oblidar, tanmateix, que l'afer que Pau preveia curt i ràpid es va perllongar set o vuit anys, temps més que suficient perquè es veiés obligat a canviar de plans. D'acord amb la relació dels *Fets dels Apòstols* (21, v. 27 a 28, v. 31), quan arribà a Jerusalem fou empresonat a causa d'un avalot promogut contra ell per alguns jueus procedents d'Àsia. Fou portat davant del sanedrí, estigué dos anys captiu sota el governador Fèlix i després, sota Festus, apel·là al Cèsar per alliberar-se dels jueus. Conduït a Roma després d'un viatge molt accidentat i un naufragi, estigué tres mesos detingut a Malta i després arribà a Roma, on visqué dos anys en llibertat vigilada.

Si recordem que la carta als romans fou escrita al pas de l'any 57 al 58 i si hi sumem tots aquests contratemps, es veurà que almenys fins a l'any 62 o 63 li fou impossible venir a Hispània. Vers els anys 63-64, els seus biògrafs el situen a Creta, amb Titus, i finalment es creu que el seu segon empresonament i la seva mort, sota Neró, tingué lloc pels anys 66 o 67.

De tot això es dedueix que entre el seu propòsit inicial, formulat cap a l'any 57 i l'època en què podia venir, entre el 64 i 66, les coses havien canviat molt; des del 64 es vivia sota la prohibició decretada per Neró, cosa que no afavoriria gaire un viatge missioner a Hispània.

És cert que són molts els autors que es fan ressò d'aquest viatge, com ara Climent de Roma, el testimoni del qual és, però, de cap al 96, o sigui d'uns trenta anys després dels fets, i el famós *Fragment de Muratori*, escrit poc abans de l'any 200, però cap d'aquests ni molt menys els testimonis posteriors no es pot separar del text o la lectura de la Carta de Pau als romans, que els cristians llegien habitualment a les seves assemblees.

Aquest tema havia apassionat també durant un quant temps antics autors francesos que feien viatjar sant Pau per terra, o sigui a través de la Gàl·lia, cap a terres hispàniques i el feien deturar-se a Narbona, on hauria fundat la seva primera comunitat i hi hauria deixat com a primer bisbe el seu deixeble Sergi Pau o sant Pau de Narbona. Avui, però, aquest viatge és considerat també pels autors francesos com una possibilitat força remota.⁴

⁴ Elie GRIFFE *La Gaule chrétienne à l'époque romaine. I, Des origines chrétiennes à la fin du IV siècle*, París, Tolosa 1947, pàgs. 3-5.

Aquest tema, a desgrat d'alguns autors que interessadament el remouen per celebrar suposades efemèrides, ha entrat fa temps en el camp de la polèmica insoluble o ha assolit la categoria de qüestió bizantina; per això, creiem, amb J. Amengual, que ha tractat el tema amb una gran erudició: "si hi hagué viatge a la Hispània, les Balears incloses, a hores d'ara no ens ha arribat cap notícia autòctona".⁵

Per entrar, bé que a esquitllentes, en el segon tema enunciat, la predicació de l'apòstol sant Jaume a les Espanyes, cal recordar només d'entrada el text de sant Pau abans transcrit (Rom. 15, 20), on diu que es fa un honor de no evangelitzar sinó on el Crist no ha estat anomenat, per tal de no edificar sobre el fonament d'altri. Això ho escrivia Pau tot just quinze anys després de la mort de Jaume a Jerusalem, sota Herodes, l'any 42 (Ac. 12, 2), quan tenia la intenció de venir a Hispània.

Jaume fou el primer màrtir de tots els apòstols i diu una tradició antiga que fins a la seva mort els apòstols no es dispersaren i que visqueren junts a Jerusalem i que actuaren amb una certa col·legialitat.

Això i el fet comprovat que cap autor hispànic de l'època anterior a la invasió àrab, si deixem de banda alguns textos interpolats i provadament tardans, no conegué ni tractà el tema, i en especial els resultats dels estudis sobre la litúrgia i el culte dels sants que proven que la seva festa no es va introduir a l'Occident cristià fins al segle VIII, deixen molt clar que, en bona crítica històrica, es pot o cal refusar, sense cap escrúpol, el tema de la predicació de l'apòstol sant Jaume a Hispània.⁶

Una altra qüestió molt diferent és la de l'existència de relíquies seves a Galícia i la suposada troballa del seu sepulcre, temes documentats a partir del regne del rei Ramir (842-850).

Aquesta dissociació entre la seva improbable o impossible predicació i l'existència de relíquies seves a Santiago de Compostel·la la tenien ja clara els bisbes dels comtats catalans de fa més de mil anys.

Així ho diu ben clar un document de l'Arxiu Capitular de Vic, de l'any 970, publicat i estudiat diferents vegades, però que aquí creiem oportú recordar de nou.⁷

⁵ Josep AMENGUAL I BATLE *Els orígens del cristianisme a les Balears*, I, Ed. Moll, Mallorca 1951, pàgs. 37-51.

⁶ Carmen GARCÍA RODRÍGUEZ *El culto y los santos en la España romana y visigoda*, C.S.I.C., Madrid 1966, pàgs. 160-162.

⁷ Eduard JUNYENT I SUBIRÀ *El Diplomatarium de la catedral de Vic. Segles IX-X*, Vic, 1980, doc. 404, pàgs. 335-337. Aquí es dona la darrera i més crítica edició del text.

Va motivar-lo el fet que, pels volts de l'any 970, el comte Borrell II de Barcelona i el bisbe de Vic, Ató, van anar a la Cúria romana per tal d'obtenir del papa la restauració de la metròpoli de Tarragona, desorganitzada i sense titular propi des de la invasió àrab i amb les diòcesis dels comtats ja restaurats sotmeses a la metròpoli de Narbona. Aquest fet va moure l'abat Cesari, del petit monestir de Santa Cecília de Montserrat, que feia quatre anys que s'havia fet ordenar arquebisbe de Tarragona a Santiago de Compostel·la, a escriure una carta al papa Joan XIII on li exposava la seva ordenació i el fet que els bisbes de Barcelona, Girona, Osona i Urgell i l'arquebisbe de Narbona es neguessin a reconèixer-lo com a metropolità.

L'abat Cesari va explicar al papa que l'any 966 havia aconseguit que un concili de bisbes de Galícia i de Lleó, reunits a Compostel·la, el reconegués i consagrés arquebisbe de Tarragona. Cesari va exposar al papa els fets amb tot detall en una carta que comença així: "O senyor meu, pare de la santíssima seu apostòlica, escolteu-me pare, com jo vaig anar a la casa de sant Jaume de la seu apostòlica, que es troba enterrat en la seva apostòlica Galícia..." i continua explicant com anaren els fets i els noms dels bisbes que el van consagrar metropolità. Retornat a la província Tarraconense, els bisbes Pere, de la seu de Barcelona, Arnulf, de la de Girona, Ató, de la d'Osona, i Guisad, de la d'Urgell, i Eimeric, arquebisbe de Narbona, no el volgueren reconèixer com a arquebisbe i ho fonamentaven en el fet "que no hi hagué apostolat de sant Jaume, puix que aquell apòstol vingué aquí un cop ja mort". Cesari, en canvi, invocant de manera genèrica les autoritats d'un Concili de Nicea i d'un Concili de Toledo, exposa a la seva carta el lloc on havia predicat cadascun dels apòstols i diu que "Jaume, que era fill de Zebedeu i germà de l'apòstol i evangelista Joan, va predicar a Hispània i als llocs occidentals i després va morir per l'espasa sota Herodes".

Algun autor modern ha posat en dubte algunes de les afirmacions que exposa Cesari a la seva carta.⁸ És probable que inventés alguna cosa, atès el caràcter polèmic o reivindicatiu de l'afer que es discutia. Del que no tenim cap dubte és de l'autenticitat del document, guardat en una cò-

⁸J. M. MARTÍ. «Las pretensiones metropolitanas de Cesareo, abad de Santa Cecilia de Montserrat» a *Anthologica Annuæ*, 21 (Roma 1974), pàgs. 157-182. Sobre aquest tema, és clàssic el treball de Ramon d'ABADAL «El pseudo-arquebisbe de Tarragona Cesari i les preteses butlles de Santa Cecília», a *La Paraula Cristiana* VI-34, Barcelona 1927, pàgs. 316-348 reproduït a *Dels visigots als catalans*, 2, Barcelona 1974, pàgs. 22-55.

pia coetània que pot examinar qualsevol expert. Es pot dir, com a resum, que els nostres bisbes del segle desè tenien sobre aquest punt idees molt més clares que no pas molts autors i polemistes de segles molt més pròxims.

Altres llegendes vinculades a l'inici del nostre cristianisme, com les dels set barons apostòlics que haurien estat tramesos pel papa a evangelitzar Hispània, tots ells titulars de diòcesis de fora de la Tarraconense, o algunes explicacions o invencions sobre bisbes que encapçalen episcopologis d'orígens fantasiosos, són temes que no tenen cap base sòlida i que no aguanten cap crítica històrica imparcial.⁹

Fins al moment present, és impossible poder aportar cap testimoni literari o arqueològic sobre el cristianisme català o hispànic fins ben entrar el segle III. Abans només es troben un parell d'esments genèrics, com el del bisbe Ireneu de Lió, d'origen oriental, que, en el seu tractat *Adversus Haereses*, escrit entre el 180 i el 189 com a testimoni de les moltes comunitats que estaven unides a Roma, fa esment de les *esglésies d'Ibèria*.¹⁰ L'altre testimoni que s'acostuma a aportar, tant o més difús que l'anterior, el dona Tertul·lià al capítol 7 del seu tractat apologetic *Adversus Judeos*, on, quan parla del regne universal de Crist, diu que ja han abraçat la fe cristiana "les diferents races dels gètuls, grans extensions de Mauritània i tots els confins d'Hispania".¹¹

Tot i la imprecisió d'aquests esments, és evident que, si al final del segle II o inici del III el cristianisme s'havia difós a Hispània i hi havia comunitats organitzades, alguna d'aquestes es devia trobar a Tarragona o a la Tarraconense, porta cultural i comercial de la península en aquella època.

⁹ Tots aquests temes han rebut un tractament molt extens i sovint no gaire crític en històries generals de la nostra Església, com Zacarias Garcia VILLADA. *Historia Eclesiàstica de España*, Madrid 1929, part. I, pàgs. 27 i ss. i Bernardino LLORCA, a *Historia de la Iglesia Católica I, Edad Antigua. La iglesia en el mundo grecorromano* a B.A.C., Madrid 1960, pàgs. 121-154.

¹⁰ IRENEU, *Adv. Heereses I*, segons la PG (París 1957). No falten, tanmateix, comentaristes d'Ireneu que creuen que la Ibèria a la qual es refereix és la Ibèria del Caucas, a la Geòrgia, pel fet que en temps d'Ireneu la península ibèrica era anomenada correntment *Hispania*.

¹¹ TERTULLIANUS. *Adversus judeus*, CC. SL 2, París 1954, pàg. 1339.

Entre Roma i el nord d'Àfrica

És un fet amplament comentat i que es pot justificar bé a través de la documentació i de l'arqueologia que l'església hispànica, i molt en concret la de la Tarraconense, va rebre una forta influència i va mantenir estrets lligams amb les florents comunitats del nord d'Àfrica.

El cristianisme occidental tenia com a centre indiscutible i punt obligat de referència la ciutat i el bisbe de Roma, successor de Pere i cap de la cristiandat. D'això, no n'hi ha dubte; Ireneu de Lió, d'origen clarament asiàtic, proposa Roma com a centre de tots els creients, i autors com ara Cebrià de Cartago, que, en algunes matèries, s'oposarà obertament al papa Esteve, no deixaran mai de reconèixer el prestigi i la primàcia del bisbe de Roma.

La desfeta de l'església del nord d'Àfrica a mans dels vàndals, a partir del segle v, i més tard dels àrabs, faran que els autors posteriors vulguin oblidar aquesta relació inicial i fins i tot que totes les llegendes tardanes sobre els orígens del nostre cristianisme mirin Roma i oblidin l'Àfrica, però això serà del segle vii ençà. Quan es va fer la redacció definitiva de les *passiones* de sant Feliu de Girona i de sant Cugat de Barcelona, al pas dels segles vi al vii, encara perdurava el record de l'africanisme dels inicis de la nostra religió.

El comerç i la comunicació dins l'imperi romà en els camps administratiu i militar es feien habitualment a través de la seva famosa xarxa viària, que comptava, per a això, amb *mansiones* o *stationes* distribuïdes estratègicament al seu costat. Però, en el camp del comerç i fins i tot en el de les relacions culturals, es feia servir molt més el camí o transport per mar. El testimoni més evident, documentat i proper el tenim en l'establiment i el continuat contacte amb l'orient del grup

d'asiàtics o siríacs, els *negotiatori transmarini* que es van instal·lar al llarg del riu Roine de Marsella a Lió.¹

Va contribuir a accentuar-ho la inseguretat en què es vivia en un bon sector de l'imperi a partir de l'etapa d'anarquia militar i les primeres invasions dels pobles bàrbars, que tingueren lloc des de l'inici de la segona meitat del segle III, època que coincideix amb els moments més notables de l'expansió cristiana a les nostres latituds. Això i la presència de testimonis arqueològics característics del nord d'Àfrica, com la disposició de les basíliques i els baptisteris primitius, aspectes ornamentals, laudes sepulcral de mosaic, ares i altres indicis que no es troben a la Gàl·lia o molt rarament, han permès de concloure al nostre millor especialista en arqueologia paleocristiana, Pere de Palol, que els Pirineus esdevingueren una autèntica barrera o frontera en els moments d'expansió del cristianisme, o sigui amb anterioritat als segles V-VI.²

Ens estalviarem de parlar aquí del paper importantíssim que va tenir en l'església occidental el cristianisme del nord d'Àfrica i els seus escriptors i bisbes des del final del segle II. La preparació retòrica i jurídica dels seus membres i jerarques va fer que la Bíblia es traduís al llatí en primer lloc allí i que aquest idioma fos el litúrgic o emprat en la litúrgia més d'un segle abans que a Roma, on es feia servir, paradoxalment, el grec.

Tot això dóna un xic més de valor al testimoni del fogós i retòric Tertul·lià, nat vers el 155, el qual, cap al 200, segons el testimoni ja transcrit, diu que hi ha comunitats a tota la Hispània. Altres africans vinculats a temes hispànics seran Cebrià de Cartago i Agustí d'Hipona.

És precisament amb sant Cebrià (200-258) que s'arriba al coneixement de les primeres diòcesis i comunitats organitzades i amb bisbes propis d'Hispània. Va provocar la intervenció de Cebrià el fet que l'any 251, amb motiu de la persecució de Deci, el bisbe de Mèrida, de nom Basílides, i el d'Astorga, Marcial, van acceptar certificats que donaven fe que havien fet sacrificis als déus, tot i no ésser això veritat. Acabada la persecució, que fou molt breu per la caiguda de l'emperador, foren depositats de les seves seus com a reus d'una apostasia, si bé només era material, no pas formal. Basílides va recórrer a Roma i, gràcies a una

¹ E. GRIFFE, ob. cit., pàgs. 11-17.

² Pedro DE PALOL SALELLAS, «Algunos aspectos históricos y arqueológicos del cristianismo en la Tarraconense y en las Galias», a *Caesaraugusta*, 6, Zaragoza 1955, pàgs. 141-167.

falsa exposició del seu cas, va obtenir del papa la seva rehabilitació i la del seu company Marcial.

Els bisbes i clergues que havien promogut la seva destitució es van adreçar aleshores a sant Cebrià, el qual va respondre als bisbes Feliu i Sabí que era justa la deposició s'havia fet dels bisbes de Mèrida i d'Astorga i, per tant, dolenta la rehabilitació que havien obtingut de Roma. Tanmateix, Cebrià excusava l'actuació del bisbe de Roma fonamentant-ho en què aquella s'havia fet per culpa de la fraudulenta actuació o exposició dels fets que havia dut a terme Basílides.³

Aquí, com en altres fets importants d'aquests primers temps, hi veiem una pràctica, que cada vegada serà més habitual, de relació amb Roma, però, alhora, un recurs a l'església africana pròxima per geografia i relació amb Hispània. Això darrer es comprova bé en tot el text de la carta de sant Cebrià, on es mostra molt ben informat sobre les comunitats cristianes de la península, en concret de la de Saragossa, presidida per Fèlix, que resistí la persecució i que el bisbe de Cartago anomena "propagador i defensor de la fe".

Sis o set anys més tard dels esdeveniments anteriors, el 21 de gener de l'any 259 moria màrtir de la persecució decretada per l'emperador Valerià (257-259) el bisbe de Tarragona, Fructuós, amb els seus diaques, Auguri i Eulogi. La *passió* que ho explica, una de les millors i més genuïnes que conserva l'església catòlica, seria redactada per un testimoni ocular dels fets i se situa a molt poca distància del temps en què aquests tingueren lloc. S'hi fa patent l'existència d'una nombrosa i ben organitzada comunitat cristiana a Tarragona, segons s'exposarà en intentar esbrinar com eren els cristians primitius.⁴

Tota la resta del segle III constituí una època d'anarquia militar en la direcció de l'imperi. Fou l'època de les primeres invasions de pobles bàrbars (els francs i almans) i de manca de persecucions sistemàtiques. És el temps en què Porfiri, Jerocles i altres pensadors pagans ataquen el cristianisme en els seus escrits i es dreça contra ells un grup d'intel·lectuals que donaran lloc a l'inici de les escoles apològètiques cristianes.

³ CEBRIÀ. Epist. 67 a Fundació Bernat Metge 55, Barcelona 1931, pàgs. 81 i ss. El deshonor que el fet sembla revestir per a la nostra primera església ha estat causa que algun autor, sense cap base sòlida, impugni el valor d'aquest testimoni segons Bernardino LLORCA, S. I. *Historia de la Iglesia Católica*, I, B.A.C., Madrid 1960, pàgs. 153-154.

⁴ *Actes de Màrtirs*, a «Clàssics del Cristianisme», 25, Ed. Proa, Barcelona 1991, pàgs. 121-125.

Cap informació directa o expressa no ens deixa saber com progressava i vivia en aquest temps el nostre cristianisme, en plena persecució de Dioclecià (303-305), l'emperador que volgué restaurar l'ordre en la direcció de l'imperi i la seva cohesió interna entorn de la religió tradicional romana. Aleshores hi hagué un seguit de màrtirs en tot l'imperi —a excepció dels territoris de la Gàl·lia regits pel tolerant Cèsar, Constanci Cloro— i, en particular, a tota la Hispània. És l'època dels grans màrtirs Vicenç, Eulàlia de Mèrida, dels divuit màrtirs de Saragossa, de Just i Pastor d'Alcalà, de Feliu de Girona i Cugat de Barcelona i altres màrtirs cantats pel poeta Prudenci o Aureli Clement Prudenci de Calahorra; les vides de la majoria d'aquests màrtirs són llegendàries pel fet d'haver estat redactades i molt sovint inventades quatre segles més tard, en compilar-se el famós *Passionari Hispànic*.⁵

Precisament aquest *Passionari* és fruit de relacions recollides o posades per escrit com a molt aviat als segles VI o VII, cosa que fa dels nostres dos màrtirs més genuïns, Feliu i Cugat, dos missioners africans, fills de la ciutat de *Scilli*, a Mauritània. És aquest un testimoni impossible de provar amb informació o escrits contemporanis o propers al seu martiri, però és molt probable que siguin fruit de l'antiga tradició de vinculació entre el nostre cristianisme i l'africà. Són testimonis que es poden afegir als de la relació de sant Agustí amb Consenci i altres afers que el relacionen amb el nostre país, com ara la notícia del sermó que va predicar a la seva diòcesi d'Hipona en una festivitat o commemoració de Sant Fructuós de Tarragona⁶ o la difusió dels escrits de sant Pacià i altres autors hispànics pel nord d'Àfrica i altres indicis arqueològics, tots els quals confirmen la relació que comentem entre la nostra església i l'africana.

Els màrtirs

La importància que tenia per a l'Església primitiva el testimoni dels màrtirs, tant en l'aspecte religiós com en el cultural, pel fet d'esdevenir els centres i els titulars d'esglésies i basíliques i per l'atracció que

⁵ Àngel FÀBREGA I GRAU *Pasionario hispánico (siglos VII-XI)*, CSIC, Barcelona-Madrid 1953, 2 vols.

⁶ J. AMENGUAL I BATLE *Consenci. Correspondència amb sant Agustí*, 1, Fundació Bernat Metge 244, Barcelona 1987, pàgs. 118 i ss. i Agustini OPERA, Sermo 273, P.L. 38, 1247-1252.

exercien sobre els primers cristians, justifica que ens hi deturem uns breus moments.

El martirologi català compta només amb cinc màrtirs de l'època paleocristiana d'historicitat certa i incontestada: el bisbe de Tarragona, Fructuós, amb els seus diaques Auguri i Eulogi, sant Cugat, prop de Barcelona, i sant Feliu, prop de Girona. Hi ha també el cas de santa Eulàlia, tan estimada pels barcelonins, però molt difícil, per no dir impossible, de defensar històricament, i tota una llarga llista de sants dubtosos o totalment llegendaris, alguns dels quals propis d'altres indrets i apropiats per les nostres esglésies per posseir-ne relíquies o per vincular-los a altres màrtirs històrics. La llista d'aquests pseudo-màrtirs catalans és molt llarga: comença amb els sants vinculats al martiri de sant Cugat, com el bisbe sant Sever de Barcelona, el pagès Medir o les companyes de Cugat, les santes Juliana i Semproniana i continua amb Narcís de Girona, Lleir i Anastasi de Lleida, etc. Els segles medievals han anat engrossint el nostre «martirologi» amb sant Magí a les terres tarragonines, els sants Llucià i Marcià a Vic, santa Calamanda a Calaf, els quatre màrtirs de Girona, etc.

Retenim com a sants màrtirs totalment històrics sant Fructuós i els seus diaques, ja presentats, i, a continuació, sant Feliu i sant Cugat. Les vides de Feliu i Cugat del *Passionari Hispànic* mereixen poca confiança, perquè la de Feliu és molt tributària de la de sant Vicenç d'Osca, martiritzat a València, i la de Cugat ho és evidentment de la de Feliu; totes dues no són anteriors als segles VI o VII. Això vol dir, com a màxim, que no són històriques les circumstàncies i la relació del seu martiri, però ho és totalment la seva existència, perquè en parla el poeta Prudenci, nat el 348, o sigui poc més d'una generació després del martiri dels sants.⁷

Diu Prudenci d'aquests màrtirs:

⁷ Prudenci, de nom Marc Aureli Prudenci Clement, va néixer a Calahorra el 348 i va viure fins els volts del 415. El seu *Peristephanon* o corones poètiques a llaor dels màrtirs el va escriure vers el 397 i fou editat per Migne, PL 60, 277-590, després juntament amb tota la seva obra per J. BERRGMAN a CSEL 61, Viena, 1926 i la més recent de I. RODRÍGUEZ i J. GUILLEN *Obras completas de Aurelio Prudencio*, Madrid 1952. Sobre sant Cugat hi ha també el testimoni del *martirologi Jeronimià* del segle IV; sobre aquest testimoni i el del lloc del martiri o *castrum Octavianum*, és molt interessant l'anàlisi que en fa Marc MAYER, «Història de la Barcelona antiga segons els escriptors clàssics», a *Història de Barcelona*, 5, 1991, pàgs. 255-257.

«*Barcinon claro Cucufate freta surget*» [la clara Barcelona s'aixecarà alegre amb Cugat].

«*Parva Felicis decus exhibebit artubus sanctis locuples Gerunda*» [la petita però rica Girona mostrarà els sants membres de Feliu].

Són expressions breus i concises, però indiquen clarament que el culte dels màrtirs era viu i conegut en el mateix segle IV. Prudenci no diu res de santa Eulàlia de Barcelona; en canvi, parla de la santa Eulàlia de Mèrida. El màxim que es pot provar és que santa Eulàlia va tenir culte a Barcelona els segles VI o VII, però això no indica que fos una santa diferent de la de Mèrida.⁸ Els doblats de sants són un tema clàssic de l'hagiografia antiga i no tan antiga, com en el cas de sant Ramon Nonat.

⁸ Santa Eulàlia de Barcelona ha tingut decidits defensors, com ara A. FABREGA I GRAU, ob. cit., vol. 1, pàgs. 137-144, i id. id. *Santa Eulàlia de Barcelona*, Roma 1958 i també autors que han fet estudis, creiem que més convincents, sobre la seva aparició o creació tardana: Carmen GARCÍA RODRÍGUEZ *El culto de los santos en la España romana y visigoda*, CSIC., Madrid 1966, pàgs. 289-303. En altres indrets, com a la introducció a *Escrips de bisbes catalans del primer mil·lenni*, de «Clàssics del Cristianisme», 27, Edicions Proa, Barcelona 1992, pàgs. 26-29, hem expressat la nostra opinió a favor d'un desdoblament de la santa Eulàlia de Mèrida. De fet, el culte a santa Eulàlia consta a Lleida, des del 546, i a altres indrets del país i de fora abans que no pas a la mateixa ciutat de Barcelona, i es dona el cas, sorprenent i convincent, que totes les moltes esglésies de les diòcesis catalanes, fins i tot de les dels ravals de Barcelona, anteriors al segle XIII, estan dedicades a santa Eulàlia de Mèrida i no pas a la de Barcelona.

II

L'expansió cristiana dels segles IV i V

La persecució de Dioclecià, de la qual encara es discuteixen els mètodes i les conseqüències, fou el darrer atac o enfrontament de l'imperi amb el cristianisme, llevat del curt i anecdòtic període de Julià l'Apòstata (361-363). Amb Constantí i el seu decret o edicte de tolerància del 313, comença una època de pau i expansió per a l'Església. Des de l'edicte de Milà fins als decrets de Teodosi (380-388), que declaraven el cristianisme, en la definició dels concilis de Nicea i Constantinopla, és a dir excloent-ne l'arianisme, religió de l'imperi, el culte cristià va anar substituint els cultes pagans i va esdevenir l'únic oficial de l'imperi, sobretot a partir del 386, en què l'emperador va fer tancar els temples pagans de les ciutats i va disposar que es convertissin en esglésies cristianes.

A partir de Constantí mateix, veiem aparèixer noves seus i nous bisbes i l'arqueologia confirma l'existència de nous grups i noves comunitats cristianes. L'any 314, en el gran concili contra els donatistes celebrat a Arles de Provença, al qual van assistir uns 44 bisbes, hi foren presents sis bisbes hispànics; els de Mèrida, Osuna, Baza, Tarragona, Saragossa i un bisbe indeterminat de la Bètica.¹ Trenta anys més tard, en un concili contra l'arianisme celebrat el 347 a Sàrdica —l'actual Sofia de Bulgària—, hi assistí el primer bisbe conegut de Barcelona, de nom Pretextat,² amb sis bisbes més, entre els quals el de Saragossa i Osi de Còrdova.

¹ El GRIFFE, ob. cit., pàgs. 133-139. Poc abans del concili d'Arles havia tingut lloc el concili d'Elvira (292-314), al qual assistiren 19 bisbes, presidits pel de Guadix, i entre els quals n'hi havia un de la Tarraconense, Valeri de Saragossa, però cap del sector de la Catalunya actual, Z. GARCÍA VILLADA *Historia eclesiàstica de España I*, Madrid 1929, p. 301 i ss.

² Cfr. PL. 10, 642.

Com hi haurà ocasió de remarcar tot seguit, en parlar de l'origen de les diòcesis de Lleida o Girona, la manca de notícies sobre una comunitat o sobre un bisbat no vol dir que no existissin, sinó, simplement, que hom no n'ha conservat documentació.

Sembla evident que la comunitat més antiga, notable i florent en aquells primers segles fou la de Tarragona, la capital romana del país. Després de la mort de Fructuós (259), es coneix l'assistència d'un bisbe seu, de nom desconegut, al concili d'Arles del 314 i, del mateix segle iv en endavant, la seva necròpoli paleocristiana dóna noms de cristians i indicis de l'existència d'una comunitat nombrosa.

D'acord amb l'estructura organitzativa romana, el seu bisbe tenia la categoria d'arquebisbe o metropolità i apareixerà exercint aquestes funcions ben avançat el segle iv. La resposta del papa Sirici a les qüestions sobre la vida i la moralitat dels clergues i dels laics, que el bisbe Himeri havia consultat al papa Damas el 384 i que va respondre a l'inici del 385 el seu successor, n'és un exponent clar. Tornarem d'aquí a uns moments sobre el contingut d'aquest document tan important, que és la primera de les decretals papals a totes les antigues col·leccions canòniques. Aquí això ens interessa només pel fet que representa un exercici de la dignitat o càrrec de metropolità.

Himeri fa un seguit de preguntes al papa que no interessin només a la seva diòcesi sinó a tota la comunitat hispànica, entre elles una que s'adreçava directament contra les decisions del concili de Saragossa del 380, que impediien l'accés al sacerdoci dels monjos pel fet de creure'ls suspectes de priscil·lianisme. El papa les hi respon totes i, quan acaba, mana a l'arquebisbe de Tarragona que faci arribar la resposta papal: "a tots els nostres germans en l'episcopat i no solament als del teu arquebisbat, sinó també a tots els de les províncies Cartaginesa, Bètica, Lusitana i Galaica i també a tots els de les províncies que us són veïnes tant d'un cantó com de l'altre". A tots els havia de trametre la resposta papal amb unes lletres seves de presentació.³

El text no diu obertament que Himeri fos el representant o primat del papa a Hispània, però és evident que el papa li encomana aquí que en faci les funcions. No tenim constància de cap altre bisbe o arquebisbe d'Hispània al qual s'encomanés una gestió semblant en aquests primers temps.

De nou veurem el bisbe de Tarragona actuant com a metropolità, en

³ Cfr. *Escrits de bisbes catalans del primer mil·lenni*, pàgs. 51-60.

aquest cas en la seva província eclesiàstica estricta, en l'afer que va tenir lloc entre els anys 417 i 420, amb motiu d'uns llibres màgics o priscil·lianistes que retenia el bisbe de Lleida, Sagici, amb una certa complicitat del bisbe d'Osca, Siagri. En aquest temps era arquebisbe de Tarragona Tacià, que és anomenat per Sagici de Lleida *metropolitani episcopum*; sembla que aleshores l'arquebisbe Tacià de Tarragona tenia com a auxiliar, potser com a *korepískopos*, un bisbe de nom Agapi.⁴

També consta que, per a solucionar aquest afer i les discussions sorgides per l'actuació i les denúncies del monjo Frontó a la mateixa ciutat de Tarragona, l'arquebisbe Tacià va convocar, cap al 419, un concili provincial a Tarragona al qual van assistir set bisbes.

Dissortadament, només en tenim la notícia i no pas la referència dels assistents; si fos així, segurament hi trobaríem presents bisbes d'algunes diòcesis de les quals no es té coneixença fins a moltes dècades després.

Aquesta pràctica de convocar concilis provincials, tan característica en la història de la metròpoli de Tarragona, es creia fins ara que començava el 516. Hi ha constància, almenys, d'un segon concili provincial o assemblea de bisbes de Tarragona poc abans del 465, per llegítimar la successió Ireneu d'Ègara a la seu de Barcelona,⁵ cosa que confirma que abans del 516 ja era habitual la convocatòria de concilis provincials.

La segona comunitat més antiga i documentada del país tant per la seva antiguitat com per la seva importància històrica és la de Barcelona, que hem trobat esmentada per primera vegada el 347, amb el seu bisbe Pretextat, que assistí al concili antiarià de Sàrdica juntament amb cinc altres bisbes hispans, els de Còrdova, Càstulo, Astorga, Mèrida i Saragossa.

Després de Pretextat, es té coneixença del bisbe, teòleg i sant Pacià del qual sant Jeroni dóna una pinzellada sobre la seva vida i els seus escrits.⁶ Diu aquest autor que era bisbe de Barcelona —ciutat que situa a les muntanyes dels Pirineus, bé que no cal oblidar que Jeroni escrivia des de Betlem— i que escollia per la seva santa vida i eloqüència. Escriví diversos opuscles, entre els quals destaca el *Cervus* (o *Cervulus*) i el *Contra Novatianos*. Estigué casat i tenia un fill de nom Dextre, del qual sant Jeroni diu que fou preclar en la vida del segle i a qui va dedicar

⁴ J. AMENGUAL, *Els orígens del cristianisme...*, vol. II, pàgs. 82-107.

⁵ *Col·lectio Canonum Hispana*, Dec. LXXVI; PL. 84, 789-792.

⁶ *De viris illustribus*, 106; PL. 23, 703.

el tractat *De viris illustribus*. Dextre va escriure una *Omnimoda historica* ara perduda o no identificada.

La vida de Pacià deixa molts punts per ara impossibles de resoldre per la manca de més informació coetània o fidedigna. Ho ignorem tot del seu llinatge i el seu matrimoni,⁷ i fins i tot de la cronologia de la seva vida i el seu episcopat. Jeroni diu només que visqué en temps de l'emperador Teodosi i que morí molt vell (*ultima senectute mortuus est*), cosa que, relacionada amb l'època en què escrivia sant Jeroni, ens permet de situar el seu episcopat, com a mínim, entre els anys 370 i 390.

Sobre el seu llinatge, és possible de fer més especulacions gràcies al seu fill Dextre, que Jeroni diu que fou *clarus apud saeculum*, cosa que, unida al coneixement que tenia Pacià dels clàssics, que ell mateix diu que havia estudiat de petit (*Carta*, 2, 4), permet de suposar que fou fill d'una de les famílies romanes preclares del país.⁸

Pacià és un autor àgil i elegant. És un bon escriptor, del qual es coneix un *Tractat sobre el baptisme*, l'*Exhortació a la penitència* i tres *Cartes a Sempronià*. Aquí no és lloc per fer cap comentari sobre la seva teologia i el seu pensament, però més endavant caldrà retornar a alguna de les notícies que dona sobre els cristians del seu temps.⁹

És probable que succeís Pacià el bisbe Lampi, que va prendre part en el primer concili de Toledo, celebrat entre el 397 i el 400, i que va ordenar sacerdot a Barcelona, cedint a la pressió d'un grup d'amics, Paulí, conegut històricament com sant Paulí de Nola.

⁷ Pacià podia haver contret matrimoni abans de la seva ordenació, com veurem que era permès als preveres i fins i tot bisbes, amb la condició que visquessin cinc o deu anys castament abans de la seva ordenació, segons el grau, i que no haguessin contret segones núpcies. Cfr. *Carta de Sirici a Himeri de Tarragona*, 12 i 14; PL. 13, 1144-1147.

⁸ Per l'època que va viure i la semblança de nom, s'ha volgut identificar aquest Dextre amb un *comes rei privatae* documentat l'any 387 i un prefecte del Pretori de l'any 395 sota Honori i fins i tot amb un procònsol d'Àsia i *vir clarissimus*, anomenat Nummi Emilià Dextre, citat en una inscripció gravada en un pedestal de Barcelona. Cfr. Isabel RODÀ, «Els homes, l'organització social i les formes de vida» a *Història de Barcelona* dirigida per Jaume Sobrequés i Calicó, I, Barcelona 1991, pàgs. 370-374. Si tot aquest *cursus honoris* de Dextre fos segur, seria evident que Pacià hauria pertangut a una gran família de gent vinculada al govern imperial. Vegeu també Marc MAYER, «Numi Emilià Dextre. Un col·laborador barceloní de l'emperador Teodosi», a *Revista de Catalunya* 64 (1992), pàgs. 41-50.

⁹ Hi ha molts estudis i treballs sobre Pacià; el més recent i assequible, amb una bibliografia succinta, és el ja citat *Escrips de bisbes catalans del primer mil·lenni*, pàgs. 14-17 i 61-132.

Aquest personatge romà, noble i gran terratinent de l'entorn de Bordeus, de nom Meropi Ponç Anici Paulí, es formà a l'escola d'Ausoni i fou també un poeta i escriptor notable. A instàncies de la seva esposa Teràsia, que es creu que era barcelonina, es traslladà a Hispània vers el 390, poc després d'haver rebut el baptisme a Bordeus (389); fixà durant tres anys la seva residència a Barcelona, si bé també consta que va viure, potser mogut per les seves ganes de conèixer i saber, a Saragossa i a Tarragona. Aquí va morir el seu fill únic Cels, que va fer enterrar a *Complutum* (Alcalà), prop dels sepulcres dels nens màrtirs sants Just i Pastor, segons el costum cristià de fer-se enterrar *ad sanctos*. Aquest contratemps i altres problemes per la mort d'un germà els decidiren a ell i a la seva esposa a practicar la continència conjugal i a renunciar als seus béns i al món. Això va moure els seus amics a demanar al bisbe Lampi que l'ordenés sacerdot, cosa que féu el dia de Nadal del 393; després de la Pasqua de l'any següent, deixà Barcelona i es dirigí a Nola (per la gran devoció que tenia a sant Fèlix de Nola), on més tard (409) seria elegit i ordenat bisbe.¹⁰

Un altre personatge d'aquest moment i segurament relacionat inicialment amb Paulí és un prevere d'origen gal, Vigilanci, que tenia idees herètiques i que fou combatut o refutat per sant Jeroni, entre el 395 i el 404; se'n diu que regentava una parròquia a Barcelona.¹¹ Això pressuposa que la comunitat de Barcelona seria prou nombrosa per tenir altres esglésies ultra la catedral. També és probable que visqués a Barcelona o a la Tarraconense el prevere Eutropi, un notable asceta i moralista contemporani que adreçà un tractat i dues cartes a una cristiana de nom *Cerasia* o *Therasia*, que havia renunciat a l'herència paterna i al matrimoni i que havia après la llengua dels rústics per a convertir-los.¹²

¹⁰ Aquest episodi i les cartes creuades entre Paulí i Ausoni, durant el temps de la seva estada a Barcelona, han estat tema de diferents estudis i ens presenten una vida activa i brillant a l'església de Barcelona del final del segle iv. La millor exposició és la de Marc MAYERA *propósito de Paulino de Nola y su época. Paulino, Ausonio y Barcelona*, a "F. Fuerster y R. Pascual. *El Naufragio de Valgius*", Barcelona 1985, pàgs. 31-46 i del mateix autor «La història de la Barcelona antiga segons els escriptors clàssics» a *Història de Barcelona I*, 1991, pàgs. 247-250.

¹¹ A. FÀBREGA, «El nacimiento del cristianismo en Barcelona y su desarrollo» a *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, 1962, pàgs. 61-87. Sembla existir més d'un Vigilanci, en aquest temps, però això no afecta el fet que volem destacar. Vid. M. MAYER, ob. cit. 1991, pàg. 250.

¹² José MADÓZ, *Eutropio, presbítero a Segundo decenio de estudios sobre patristica Española* (1941-1950). Estudios Onienses, I, vol. V, Madrid 1951, pàgs. 83-86.

Després de Tarragona i de Barcelona, l'altra comunitat que es pot intuir ben organitzada al final del segle IV, i segurament molt abans, és la de Girona.

Dissortadament, la *passio* de sant Feliu, tardana i en bona part còpia i transposició de la de sant Vicenç, no ens ofereix cap notícia fidedigna sobre la comunitat de Girona a l'època del martiri del sant. També l'arqueologia és escassa, perquè, deixant de banda els sis magnífics sarcòfags amb temàtica i iconografia cristianes, fets entre el 305 i el 335,¹³ res més no se sap del lloc de la tomba i el suposat *martyrium* i la necròpoli que es va crear entorn seu. Aquesta, però, existia certament al final del segle IV, quan Prudenci felicita la petita Girona per poder mostrar les despulles del seu màrtir Feliu. Cal suposar que en construir la gran basílica actual de Sant Feliu es destruiria un gran nombre de tombes senzilles i només es guardarien per la seva monumentalitat les que ara ornem l'interior de la gran basílica dels segles XIII-XIV. La primera referència directa a l'església o *martyrium* de sant Feliu és dels volts del 589, en què el rei Recared va oferir al màrtir una corona votiva.

Pel que fa a la seva organització com a comunitat amb bisbe propi, tampoc no se'n tenen notícies fins al final del segle IV, en què el papa Innocenci I, en una carta adreçada al primer concili celebrat a Toledo (397-400), parla de la queixa que li han dirigit els bisbes de la Tarracense contra un bisbe de nom Minici, de seu desconeguda, que s'havia arrogat el dret d'ordenar un bisbe per a Girona contra la voluntat del poble.¹⁴ Tanmateix, el primer bisbe conegut nominalment és Frontinià,

¹³ Guseppe BOVINI, *Sarcofagi paleocristiani della Spagna*, Ciutat del Vaticà 1954 i Pere de PALOL, *Arte paleocristiana en España*, Biblioteca de Arte Hispànic, Ed. Polígrafa, Barcelona 1968, pàgs. 86-116.

¹⁴ No deixa d'ésser una característica d'aquest temps, en què el cristianisme coneixia una forta expansió, la creació de noves diòcesis i nous bisbes, sovint per iniciatives particulars de bisbes, com sembla ésser el cas del bisbe Minici, el de Silvà de Calahorra, que, com veurem, creava bisbes i noves seus sense que el poble li ho demanés, entorn el 460, i potser aquest seria el cas de Nundinari quan va crear la diòcesi d'Ègara. Inicialment, diòcesi era sinònim de parròquia, però aviat fou necessari crear noves parròquies dins les diòcesis per noves comunitats; algunes d'elles esdevindrien diòcesis. Aquest sembla ésser l'origen de les nostres diòcesis, de les quals subsistiren en època visigòtica i alt-medieval, n'hi pogué haver alguna altra que no subsistís com podia ésser la hipotètica diòcesi hispànica de ROTDON o Roses, documentada amb un únic bisbe Auxentius, al segle V. Cfr. sobre el tema: J. BADIA HOMES, *L'Arquitectura medieval de l'Empordà II-B*, Alt Empordà, Girona 1981, pàgs. 201-202.

que signà en el concili de Tarragona del 516, quan feia més d'un segle que existia el bisbat.

De la diòcesi d'Ègara, a Terrassa, sols se'n té notícia del moment i la circumstància de la creació, tema àmpliament documentat a causa d'algunes irregularitats que, segons el parer del papa, van acompanyar el propòsit de trasllat del seu primer bisbe Ireneu a la diòcesi de Barcelona, de la qual era originari. Si no hi hagués hagut això, el seu origen seria un enigma, com ho són els de Lleida, Tortosa, Empúries, Osona i Urgell, diòcesis de les quals es tenia constància tradicionalment a partir de la sèrie de concilis iniciada el 516, amb el vicari o llegat papal per a la Tarraconense, Cesari d'Arle, Això havia fet suposar que l'origen de la majoria d'aquestes diòcesis s'havia produït a l'inici de l'època del domini visigòtic, però no ho creiem pas així.

La sola troballa i la difusió de les cartes de Consenci a sant Agustí pels volts del 420, en especial la carta 11, més d'un cop citada, dóna peu a desmuntar totalment la suposició anterior. Ningú no havia sospitat, abans de 1980-81, quan es va trobar i publicar per primera vegada aquell epistolari, que les diòcesis de Lleida i Osca, que es coneixien només des del segle VI, existien o estaven en ple funcionament més d'un segle abans.

Pel seu interès, sintetitzem les aportacions històriques d'aquest excepcional document. Des d'abans del 419, les diòcesis de Lleida i d'Osca estaven regides pels bisbes Sagici i Siagri, persones cultes, bé que un xic donades o atretes per la literatura màgica o ocultista dels grups priscil·lians que, pel que sembla, tenien un cert predicament entre les classes altes del país. Pel mateix temps, en un *castellum* situat entre Lleida i Osca, vivia un prevere ric, aficionat o adepte al priscil·lianisme o que posseïa llibres o còdexs màgics i herètics d'aquesta secta; Sever estava emparentat amb la muller d'Asteri, un *comes Hispaniarum* afinat i casat a Tarragona, d'on era el governador. També coneixem per la relació dos monjos, un d'ells de nom Urcisi, vivia prop del castell de Sever i li feia de missatger, i l'altre, Frontó, era un personatge notable, un monjo que havia fundat un monestir a Tarragona.

El fet que provoca l'aparició en la història de tots aquests i altres personatges és una invasió de gent bàrbara que va saquejar el castell del prevere Sever, d'on es van endur uns llibres o còdexs màgics o priscil·lianistes que ells van retornar o dipositar en poder del bisbe Sagici de Lleida. Aquest va retenir una part d'aquesta literatura i en va tramestre la resta al bisbe d'Osca. Assabentat de l'afer, el monjo Frontó va

emprendre una campanya de denúncies i acusacions en la qual intervingueren el mateix comte Asteri de Tarragona, el bisbe o metropolità Ta-cià i el bisbe o coadjutor d'aquest, Siagri.¹⁵

No és la nostra intenció repetir aquí les motivacions o les discussions internes d'aquest afer, perquè ja ha estat fet repetidament.¹⁶ Només voldríem deixar constància de com una simple troballa feta fa una dotzena d'anys ha capgirat bona part del que se sabia o es creia intuir dels primers temps del nostre cristianisme. Hi veiem intervenir quatre bisbes de la Tarraconense, fins ara desconeguts, tenim notícia de la reunió d'un primer concili a Tarragona amb set bisbes, sabem que els efectes del priscil·lianisme prenién peu al país una generació després de la mort de l'heretge i que, per tenir noves llums i consell sobre l'afer, es féu recurs a Patrocle d'Arle i a sant Agustí d'Hipona, a aquest a través de Consenci, sempre d'acord amb les dues direccions o influències que marquen el primer cristianisme hispànic.

És evident la influència de l'organització municipal romana en l'expansió i la ubicació de les primeres comunitats cristianes. Tarragona, Barcelona, Girona, Lleida, Empúries, Vic, Urgell o Tortosa eren centres o municipis administratius romans, amb un mínim de gent o funcionaris imperials: servirs, duumvirs, etc. Aquesta mateixa raó seria la que faria crear una nova diòcesi, dintre de la de Barcelona entorn del 450; el municipi escollit fou el d'Ègara, proper a la Terrassa actual, lloc d'on es conserven inscripcions i testimonis irrefutables de la seva actuació com a municipi romà.¹⁷

Sembla que la iniciativa de la seva creació la va tenir el bisbe Nundinari de Barcelona, forçat, potser, per la creixença de la seva comunitat o si més no per ajudar i afavorir el seu deixeble Ireneu. No dubtem, tanmateix, que el bisbe de Barcelona ho faria amb el ple coneixement i consentiment del seu metropolità de Tarragona i de la seva feligresia. El problema radica a saber si Nundinari pensava en la creació d'una diòcesi totalment exempta de la de Barcelona o considerava només la nova

¹⁵ Això complementa el que s'ha exposat en parlar de Tarragona.

¹⁶ J. AMENGUAL, «Informacions sobre el priscil·lianisme a la Tarraconense segons l'Ep. 11 de Consenci» a *Pyrenae*, 15-16 (1979-1980), pàgs. 319-338 i id.id., «L'Església de Tarragona a començament del segle vè, segons la correspondència de Consentius a Sant Agustí» a *Randa* 16 (1984), pàgs. 5-17.

¹⁷ J. M. MARTÍ I BONET, «Els orígens del bisbat d'Ègara» a *Simposi Internacional sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa*, 20-22 novembre 1991, Actes, Terrassa 1992, pàgs. 61-71.

diòcesi com una ajuda de la seva i un premi al seu deixeble Ireneu, el qual considerava un auxiliar o simple *Korepiskopos*.¹⁸

Hom creuria, més aviat, que Nundinari pensava més aviat en aquest darrer aspecte, com ho indica el fet que, contra el que era normal en les designacions episcopals de tenir l'aprovació del poble, en morir el bisbe de Barcelona, entorn del 465, va fer hereu de bona part dels seus béns el bisbe Ireneu d'Ègara i va disposar que el succeís a Barcelona.¹⁹

Com que l'afer no era gaire regular o canònic, el metropolità Ascani de Tarragona, que, amb la resta dels seus bisbes reunits en concili o assemblea, havia aprovat el fet, va dirigir sobre això una consulta al papa Hílari o Hilari, juntament amb una altra queixa sobre l'actuació, ja al·ludida, del bisbe Silvà de Calahorra, que ordenava bisbes per a noves seus sense el consentiment del poble i encara menys del metropolità.

A tot això va respondre el papa Hilari al final de l'any 465 i va fer llegir la carta d'Ascani al sínode de 47 bisbes que aquells dies es trobava reunit a la basílica romana de Santa Maria la Major.

La resposta papal i l'acord dels bisbes del sínode romà foren extremadament durs contra la decisió del trasllat d'Ireneu de Terrassa a Barcelona, consentida pel metropolità i pels seus bisbes. Ireneu fou obligat a retornar a Ègara i es preceptuà l'elecció d'un nou bisbe per a Barcelona, escollit entre el seu clergat. En canvi, fou més benèvola per a les actuacions un xic cismàtiques del bisbe de Calahorra.

Un *postscriptum* i una nova carta del papa a l'arquebisbe Ascani amenacen Ireneu amb la deposició si no torna a Ègara.²⁰ Sorprenen una mica tanta severitat, però és evident que l'església de Roma actuava com a plena responsable de tot el cristianisme occidental i no tolerava trasllats de bisbes ni ordenacions de bisbes que no fossin plenament canòniques.

Tot això permeté la consolidació de la seu d'Ègara com a bisbat totalment separat del de Barcelona. Hi tindrà lloc un concili provincial l'any

¹⁸ La creació dels *chorepiscopi* o *korepiskopi*, etimològicament bisbes de la campanya, fou un tema freqüent a l'Orient i s'introduí també a l'Occident, amb el nomenament d'una espècie de bisbes auxiliars. L'església de Roma ho reprimí cada vegada més pels problemes successoris i la creació innecessària de noves diòcesis que sovint comportava.

¹⁹ Anscari M. MUNDÓ I MARCET, «El bisbat d'Ègara de l'època tardo-romana a la carolíngia» a *Simposi Internacional sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa*, 20-22 novembre 1991, Actes, Terrassa 1992, pàgs. 41-49.

²⁰ *Hispana*, Doc 76, PL. 84, 789-792.

614 i serà una diòcesi que subsistirà fins al desbaratament produït per la invasió àrab.

El que acabem de sintetitzar ens confirma el fet que, en instal·lar-se definitivament el domini dels visigots, després de la desfeta de l'imperi romà el darrer quart del segle v, la majoria o la totalitat de les seues tradicionals de l'antic *conventus juridicus* de Tarragona es trobaven ja organitzades i en ple funcionament.

III

Els nostres primitius cristians

L'escassetat d'informació i, sovint, el seu caràcter circumstancial sobre els primers passos del nostre cristianisme, posa en evidència que és una documentació molt poc apta per conèixer la condició social, les preocupacions i les característiques dels nostres primers cristians.

Tanmateix, no hi ha cap criteri per afirmar o sospitar que l'extracció social dels primers creients hispànics diferís de la de la resta de territoris de la Mediterrània.

Com arreu, serien gent de classe mitjana i baixa, sempre els més preocupats i oberts als temes d'esperit o innovacions doctrinals. També acceptaren la nova fe alguns patricis o gent de classe alta, però foren molts menys. Els decrets de persecució de Valerià (258-260) anaren contra bisbes i dirigents de la comunitat i contra patricis i gent de classe alta adeptes al cristianisme, cosa que revela que la religió cristiana feia algunes conquestes en aquest camp, poques, però, i per això es volia deturar el fet.

Entre la gent de classe mitjana que van tenir més influència en els moments inicials del cristianisme, hi hagué els lliberts i els pedagogs, entre els quals s'escolliren molts dels primers jerarques i fins i tot papes, i també els comerciants, normalment marins o *negotiatori transmarini*, segons que s'ha dit en parlar de l'inici de l'església a la Gàl·lia.¹ La influència que els mercaders orientals tingueren en l'església de la Gàl·lia o les ribes del Roine la tindrien els mercaders nord-africans a les costes mediterrànies d'Hispania.

En realitat, les primeres notícies segures de l'existència d'una comunitat força nombrosa i ben organitzada a les nostres terres les dona la

¹ Ludwig HERTLING, *Historia de la Iglesia*, Ed. Herder, Barcelona 1964, pàgs. 27-29 i E. GRIFFE, ob. cit., pàgs. 7-12.

passio o relació del martiri de sant Fruitós. Per ella se sap que hi havia una notable comunitat a Tarragona, que vivia en harmonia amb els no cristians, com ho evidencia el fet que Fructuós fos estimat i benvist pels cristians i pels qui no n'eren. D'aquesta comunitat sabem que hi havia més d'un lector, un d'ells de nom Augustal, que, amb els diaques Auguri i Eulogi, formarien part del sector ministerial de la comunitat. També hi havia un soldat de nom Fèlix, un catecumen anomenat Rogacià, que fou batejat pel bisbe a la presó i fins i tot dos criats, Migdoni i Babilon, al servei del pretor o governador de la ciutat. Al costat d'aquests cristians, coneguts pel seu nom, hi havia una petita comunitat de creients que va acompanyar Fructuós i els seus diaques a la presó i el martiri i que, un cop mort, van apagar amb vi les cendres de la foguera i s'endugueren les cendres i les restes carbonitzats dels màrtirs.²

Aquest cas de Tarragona és totalment excepcional i no podem dir el mateix de la resta de *passiones* de sant Feliu, de sant Cugat i fins i tot de la de santa Eulàlia, perquè totes elles són tardanes, redactades tres o més segles després del martiri de dits sants, plenes de llocs comuns i d'invencions novel·lades per la bona fe dels seus redactors.

Per intuir alguna cosa més de la vida o els aspectes interns del cristianisme primitiu, cal esperar més d'un segle, és a dir, cal arribar al segle iv, després de la pau aportada pel decret de tolerància de Constantí i, en especial, a partir de les mesures totalment proteccionistes per al cristianisme de Teodosi i Gracià, van culminar, l'any 386, amb el decret de tancament dels temples pagans de les ciutats i amb la retirada de la deessa Victòria que presidia el senat romà. A partir d'aquest moment, les persones de classes superiors, precedides pels qui estaven vinculats a l'aparell estatal o govern imperial, es convertiren en notable quantitat i de manera ràpida.

En l'estudi dels inicis del cristianisme barceloní, hem destacat ja els dos casos notables: el del bisbe Pacià, format en l'estudi dels clàssics i convertit sembla que ja adult,³ i el del patrici i hisendat de Bordeus, Meropi Ponç Anici Paulí, més conegut com sant Paulí de Nola, deixeble del poeta i retòric Ilatí Dècim Magne Ausoni, que també es convertí al cristianisme.⁴ Aquest, casat amb una dama hispànica, Teràsia, potser de

² Aquí hem fet servir el text publicat a *Actes de màrtirs* de «Clàssics del cristianisme 25». Ed. Proa, Barcelona 1991, pàgs. 14-17.

³ L. RUBIO, *San Paciano. Obras*, Barcelona 1958, pàgs. 25-30 i *Escrits de bisbes catalans del primer mil·lenni*, ob. cit., pàgs. 14-17.

⁴ M. MAYER, *A propósito de Paulino de Nola y su tiempo*, ob. cit., pàgs. 31-46.

Barcelona, ja cristiana, fou batejat l'any 389 poc abans de traslladar-se a Barcelona.

Per conèixer un aspecte típic o tòpic, quan es parla de la dificultat de la conversió al cristianisme de la gent del camp, seria d'una gran utilitat que s'hagués conservat el llibret o tractat anomenat *Cervus* o *Cervulus* de sant Pacià, el qual, segons la notícia de sant Jeroni i de la resta de biògrafs seus, parlava dels excessos que cometien els cristians del redós de Barcelona. Sabem únicament que Pacià hi reprenia les disbauxes que feien els camperols de la seva diòcesi el dia 1 de gener amb motiu d'una gran festa pagana en què es disfressaven d'animals.

En el mateix sentit cal interpretar l'elogi que fa en una de les seves cartes el prevere Eutropi d'una dama de nom *Cerasia* o *Therasia*, que va renunciar a l'herència paterna, es va consagrar a Déu en la virginitat i va aprendre la llengua dels rústics per convertir-los a Crist.⁵

Barcelona tenia, al final del segle IV, una notable comunitat, semblant sens dubte a la de Tarragona i altres ciutats o municipis romans, però dissortadament no ens n'ha quedat testimonis escrits, bé que si arqueològics, com ja es remarcarà. De la de Barcelona, en concret, sabem que tenia gent distingida, amics de Paulí, els quals van pressionar el bisbe Lampi perquè el 393 ordenés sacerdot el qui seria el futur bisbe i sant Paulí de Nola.

Segons els testimonis de sant Pacià, que escrivia pocs anys abans del pas de Paulí per Barcelona, la comunitat cristiana de la ciutat era formada per gent benestant, no excessivament rica, potser perquè, d'aquests, n'hi havia pocs a la ciutat. Diu Pacià: "Encara sort que som de classe mitjana; altrament faríem allò que no avergonyeix alguns i algunes de més posició: tenir palaus de marbre, anar encongits de tant or com duen a sobre, arrossegar cues de seda, pintar-se de carmí..."; no obstant això, diu que els seus cristians de Barcelona "no els manquen, però, jardins i llocs de repòs arran del mar i vins exquisits, banquets esplèndids i un descans per a la vellesa".⁶

⁵ Algunes obres del prevere Eutropi, en concret la *De similitudine carnis peccati* i les cartes a Teràsia, havien estat algun temps atribuïdes a sant Pacià. Avui dia és admesa la paternitat d'Eutropi, gràcies als estudis del P. J. MADDOZ, citat a la nota 31, on dóna més àmplia bibliografia sobre aquest tema. Cal no deixar de banda la identitat de nom entre la verge a qui escriu Eutropi i la dona de Paulí, sobretot tenint en compte que són gairebé coetànies i que residien en un mateix àmbit geogràfic.

⁶ PACIÀ, *Paraenesis ad poenitentiam* 10,3; traducció a *Escrits de bisbes catalans del primer mil·lenni*, pàg. 80.

Els testimonis de l'arqueologia semblen confirmar el mateix. Hi havia algunes persones riques, propietaris de vil·les o grans ciutadans que es podien permetre el luxe d'enterrar-se en sarcòfags de marbre importants i rics en decoració, o en sarcòfags de plom o amb decoracions de mosaics sobre seu. Al costat d'ells, una gran quantitat de gent humil s'enterraven en caixes de fusta, en tombes de tègula i fins i tot de trossos d'àmfora sense cap inscripció ni característica. Tot això, que trobem en les necròpolis clarament cristianes d'Empúries, Roses, Barcelona i Sant Cugat, es pot destacar i, fins i tot, quantificar en la gran necròpoli paleocristiana de Tarragona, datada, com veurem, entre els segles II i IV. La disposició de les tombes entorn de la basílica o lloc de culte, dedicat molt versemblantment als màrtirs locals, i la manca d'algunes d'elles i altres emblemes pagans ens garanteix que és un cementiri pels cristians i que de les més de 2.000 tombes excavades i estudiades, prop d'un 80% pertany a gent pobre o humil.⁷

També és evident que, molt avançat el segle IV, hi hagué cristians amb notables recursos econòmics que eren capaços de fer importar riques tombes o sarcòfags de marbre de Roma, com els de Sant Feliu de Girona, els de Tarragona, els dos o tres conservats a Barcelona, etc. Més enigmes posa el gran mausoleu de Centcelles, a Constantí, del veïnatge de Tarragona. Si el féu construir algun particular, aquest havia d'ésser immensament ric per pagar una estructura i una cúpula de mosaic tan meravellosa, bé que no cal descartar la hipòtesi de Schlunk segons la qual havia estat feta com a mausoleu de l'emperador cristià Constant, mort a Elna el 350 i, per tant, pagat amb diners de l'erari públic.⁸

Al principi del segle V, es té la impressió que el cristianisme era ja majoritari a les ciutats; recordem aquí la polèmica que es mogué entorn del 420 per l'afer dels manuscrits priscil·lians en què intervingué el comte Asteri, que era el governador de Tarragona, i altres persones distingides de la capital de la metròpoli, de Lleida i d'Osca. Ho confirma l'aparició dels nous bisbats i indicis arqueològics en vil·les del Maresme i de llocs de l'interior, com Guissona, Gerb de la Noguera, Fraga, etc., on s'erigiren esglésies prop de nuclis antics o vil·les rurals, com ja es documentarà.

És molt difícil saber fins a quin punt la romanització havia penetrat cap a zones de l'interior o dels Pirineus. Vells testimonis i una inscripció

⁷ M. D. DEL AMO, *Estudio crítico de la Necrópolis Paleocristiana*, vol. 1, Tarragona 1979 i id. id. *Ilustraciones*, Tarragona 1981, pàssim.

⁸ P. DE PALOL, *Arte Paleocristiano*, pàgs. 54-76 i 86-152.

presenten el monestir d'Assan, al Sobrarb aragonès, com un focus de missioners i d'espiritualitat dels Pirineus, però això seria ja ben entrat el segle vi. Segons una hipòtesi de J. Coromines, al Pallars es parlà una llengua bascoide fins als segles vi i vii i no s'hi introduí el llatí, gràcies a la cristianització del país, fins a èpoques tardanes, cosa que seria un indicatiu de la persistència de notables sectors encara tancats al cristianisme fins al període visigòtic. Però això són temes molt hipotètics i que s'escapen de l'abast d'aquesta exposició.⁹

* * *

El cristianisme que es va estendre a les nostres terres fou el cristianisme ortodox o basat en la fe definida a partir de Nicea i de la qual era centre de comunió el bisbe de Roma. Aviat, però, sorgiren arreu de l'àrea cristiana desviacions o noves doctrines que no sabem si arribaren a afectar el nostre país, com ara el donatisme, contra el qual es va reunir el concili d'Arles del 314, amb l'assistència de sis bisbes hispànics, entre els quals l'arquebisbe de Tarragona, i, en especial, l'arianisme, contra el qual es feren moltes reunions conciliars, entre les quals el concili o sínode de Sàrdica, del 347, al qual assistí el bisbe Pretextat de Barcelona. Cap d'aquestes presències episcopals no pressuposa que l'heretgia fos present entre nosaltres.

Sí, en canvi, que sabem que va commoure el nord peninsular hispànic i, en concret, la Tarraconense l'heretgia o doctrina priscil·lianista, que tingué com a centre i difusor l'hispànic d'origen noble, Priscil·lià, que arribà a ésser bisbe d'Àvila. La seva actuació se situa entre els anys 350 i 385.

Es coneix molt poc la doctrina de Priscil·lià, a causa de no haver-se conservat cap tractat o corpus dels seus ensenyaments. Tot el que se'n coneix és a través dels seus opositors, entre els quals s'hi compten sant Martí de Tours, sant Ambrosi de Milà, el papa Sirici o altres personatges foranis, perquè el priscil·lianisme va traspasar els Pirineus i s'estengué també per part de la Gàl·lia. Es creu que partia d'una doctrina dualista, amb molts elements de tipus ascètic i fins i tot esotèrics i s'hi ha volgut

⁹J. PÉREZ DE URBEL, *Los monjes españoles en la Edad Media, I*, Madrid 1934; pàgs. 178-180 i Joan COROMINES, *Entre dos llenguatges*. Ed. Curial, Barcelona 1976, pàgs. 29-35.

veure un fons doctrinal de contingut gnòstic. Es diu que la secta va crear unes comunitats tancades amb pràctiques de màgia o ritus secrets i ocults que només coneixem pels seus detractors.

Sembla que va atreure gent notable i, especialment, grups de monjos o gent que es dedicava a pràctiques d'ascetisme i que tenia llibres especials i ritus d'iniciació. De fet, Priscil·lià fou tingut com un perill públic, fou exiliat i ell i sis companys foren executats per heretges i sospitosos de màgia, a Trèveris, el 385.¹⁰

L'església o jerarquia hispànica va posar-se molt aviat en contra dels priscil·lianistes i per aquest motiu es va reunir un concili a Saragossa, l'any 380,¹¹ entre les disposicions del qual hi havia la de no concedir l'ordenació sacerdotal a cap monjo, pel perill de priscil·lianisme que podien presentar.

La mesura devia semblar exagerada al bisbe Himeri de Tarragona, el qual va adreçar, segurament cap el 384 o abans i tot, una carta al papa Damas, on li consultava problemes de la seva comunitat i, d'una manera concreta, si podia conferir l'ordenació sacerdotal a monjos.

La resposta la va donar al començament de l'any 385 el papa Sirici, el successor de Damas, i és la famosa primera decretal de l'Església, ja esmentada, però de la qual no serà sobrer exposar aquí un extracte per les notícies que dóna sobre la vida i la moralitat exigides als primers cristians.

Com és lògic, Himeri va demanar consell al papa només sobre abusos que s'introduïren a la seva comunitat i, per tant, al costat d'això, aquesta tindria moltes coses bones aquí no consignades.

Els principals problemes que tenia Himeri eren els de saber si calia rebatejar o no els heretges que tornaven al si de l'Església, el valor de les esposalles o *velatio*, l'abús de fer-se batejar fora de Pasqua i Pentecosta amb el pretext de devoció concreta a algun sant i altres problemes de tipus moral o pena de l'adulteri, no diferents als que han preocupat l'Església fins avui dia.

Tanmateix, el conjunt més gran i decisiu de temes que Himeri va consultar al papa feia referència als seus sacerdots i ministres eclesiàstics i, en concret, als monjos i les monges. En això veiem una clara opo-

¹⁰ R. LÓPEZ CANEDA, *Prisciliano, su pensamiento y su problema*, Santander 1966, pàssim.

¹¹ Z. GARCÍA VILLADA, *Historia Eclesiástica de España*, I, 2, Madrid 1927, pàgs. 91-102.

sició d'Himeri a les prevencions del concili de Saragossa (380) abans citat contra els monjos, en prohibir que els sacerdots, sota pretext de més perfecció, es fessin monjos i en creure aquests afectats majoritàriament de priscil·lianisme.¹²

Dos terços de les preguntes que fa Himeri al papa es relacionen amb la castedat exigida als monjos i les monges i als preveres i altres ministres de l'Església.

Segons el papa Sirici,¹³ els monjos i les monges havien de guardar una castedat estricta (VI, 7). La resposta papal deixa ben clar que hi havia clergues, diaques, preveres i fins i tot bisbes que havien estat casats, però no és menys evident que se'ls exigeix una total castedat després de l'ordenació de sots-diaques (VII, 8 i 10). En el cas que algun d'ells, un cop ordenat, havia tornat a conviure matrimonialment amb la seva esposa, si era per ignorància, podia continuar en el grau que fins ara tenia, sense, però, cap augment en l'escala clerical; si, en canvi, ho havia fet basant-se en pretesos privilegis o en el fet que en l'Antiga Llei o Antic Testament es feia així, havia d'ésser destituït tot orde i honor eclesiàstics (VII, 11).

Pel que fa a l'accés a l'orde sagrat, el papa preveu dos casos. El primer, el d'aquells que, des de la infantesa, havien estat destinats al servei de Déu, inicialment com a lectors, als quals se'ls permetia casar-se únicament amb una verge i viure en matrimoni fins als trenta anys; després d'això, si volien passar a rebre ordes majors, havien de viure cinc anys en castedat i assolir el diaconat; cinc anys més tard, podien ésser ordenats preveres i, deu anys més tard, rebre l'episcopat (IX, 13). Això presuposava l'edat de 30 anys per rebre els ordes menors, 35 per al diaconat, 40 per al presbiterat i 50 per a arribar a bisbes. El segon cas era el d'aquells laics que, ja majors, moguts pel desig de conversió a una vida millor, sol·licitaven l'ordenació. Aquests, un cop batejats, si no n'eren ja, havien de passar dos anys com a acòlits i sots-diaques, cinc per a assolir el diaconat i, després, com els anteriors, podrien, en els mateixos temps, assolir el presbiterat i l'episcopat (X, 14), sempre, però, guardant castedat, encara que visquessin amb llurs esposes.

Hem cregut útil detallar aquesta pràctica eclesiàstica, continguda en la primera decretal adreçada al bisbe de Tarragona i, per tant, exigida a

¹² JUSTO FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral en la España romano-visigoda*, Iglesia nacional de España, Roma 1955, pàgs. 440-441.

¹³ Per aquesta anàlisi i cites abreujades, utilitzem el text, en la seva versió catalana, publicat a *Escrius de Bisbes catalans del primer mil·lenni*, ob. cit., pàgs. 51-60.

la Tarraconense, perquè ajuda a entendre els casos ja exposats dels bisbes casats: sant Pacià i sant Paulí de Nola.

Entre els cristians que es tenien per intel·lectuals, com ara Sempronià, el corresponsal de sant Pacià, circulaven també algunes idees rigoristes o novacianes, referents a la penitència o altres idees no ortodoxes, com les del prevere Vigilanci, resident a Barcelona, que va combatre sant Jeroni. Cal suposar, però, que es tractava de gent aïllada, intel·lectuals o pseudo-intel·lectuals, que acceptaven novetats o corrents potser molt localitzats en grups o sectors herètics marginals.

Entre els primers cristians convivien comunitats jueves més o menys impermeabilitzades al cristianisme, tal com ho explica el jueu Innocenci, que, amb alguns servents, fugí d'Hispània cap a Menorca per causa de les invasions i que sembla que pertanyia a les comunitats documentades a Tarragona o Tortosa.¹⁴ No ens ha quedat documentació per saber el paper que tingueren en l'expansió cristiana de la Tarraconense o l'oposició que hi poguessin fer. Per il·lustrar aquest tema, és molt útil llegir la carta circular que exposa les discussions entre les comunitats cristiana de Iammona i la jueva de Magona de Menorca, provocades el 418 amb motiu de l'arribada a l'illa d'unes relíquies de sant Esteve, que s'acabaven de trobar a Jerusalem tres anys abans.¹⁵

¹⁴ J. AMENGUAL, *Els orígens del Cristianisme a les Balears, I*, pàg. 139.

¹⁵ SEVER DE MENORCA, «Carta Circular», a *Escrits de bisbes catalans del primer mil·lenni*, pàgs. 135-161.

IV

El testimoni de l'arqueologia

L'arqueologia o les troballes arqueològiques, fortuïtes o fruit d'excavacions sistemàtiques, són el camp més prometedor per a l'estudi del cristianisme inicial, quan sembla que virtualment s'han esgotat ja les fonts documentals.¹

El llenguatge o la interpretació dels testimonis arqueològics coneguts fins ara i dels molts que encara resten per descobrir són l'esperança més ferma per conèixer la difusió del cristianisme no solament en els llocs tradicionals o antigues ciutats i municipis romans, sinó també en el camp o les vil·les rurals. En molts indrets, totalment silenciats per la documentació, són les troballes arqueològiques les úniques que ens parlen de noves comunitats i fins i tot permeten fer-se una idea del seu status social.

Com no podia ésser d'altra manera, és l'entorn de Tarragona, el lloc més antigament documentat com a centre cristià del país, on apareixen els testimonis més notables del nostre antic cristianisme. Pels volts de la

¹ Sobre aquest apartat o aportació de l'arqueologia aplicada als inicis i l'expansió del cristianisme, és evocador el petit treball, acompanyat d'una selecta bibliografia, de Josep Maria GURT i Francesc TUSET, «Els testimonis arqueològics de les primeres comunitats cristianes a Catalunya. El pes del passat i la cristianització» a la secció «Temps de memòria» de la revista *Espais*, 26, novembre-desembre 1990, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Barcelona, pàgs. 51-56. També és útil i suggerent l'anàlisi que fa de la documentació arqueològica trobada al País Valencià E. A. LLOBREGAT *La primitiva cristiandat valenciana*, l'Estel, València 1977, bé que les seves hipòtesis són en molts casos discutibles.

Aquesta i altres informacions, com també una revisió crítica del nostre text en aquest apartat sobre *El testimoni de l'arqueologia*, les devem al nostre amic i excel·lent arqueòleg Eduard Riu i Barrera, al qual testimoniem des d'aquí la nostra gratitud.

ciutat i no precisament en el mateix nucli urbà —a causa, segurament, de les profundes transformacions urbanístiques que aquest ha experimentat al llarg dels segles—, es troben els testimonis més notables.

No tenim cap indici que permeti sospitar on es devia trobar l'església o centre del culte del bisbe Fructuós i dels seus successors. Ben entrat el segle IV, o època de la plena cristianització, es creu que el temple metropolità hauria ocupat el sector nord-oriental del recinte sagrat, és a dir, la terrassa superior del complex del Forum Provincial, al centre de la qual se suposa que estava situat el temple de culte imperial. No se n'ha trobat la plena confirmació arqueològica, bé que, a la seu de l'actual Col·legi d'Arquitectes, o sigui adossat a l'exterior est de l'antic recinte sagrat, es van excavar les restes d'un edifici del final del segle V o inici del VI que es creu possible estatge o palau del metropolità. També la troballa d'alguna tomba senzilla tardoromana prop de Santa Tecla la Vella ha fet creure que en aquest lloc es podia trobar la primitiva basílica.² Això pressuposa que els sarcòfags de marbre encastats a la façana de l'actual catedral, dos d'ells amb emblemes o representacions cristianes, foren portats aquí d'un altre indret.

Tot i així, els testimonis més notables són els apareguts a la perifèria de la ciutat, en especial la seva àrea de cementiri o necròpoli paleocristiana, la més extensa i variada estudiada fins ara a tot l'Occident cristià.

Es va descobrir fortuïtament l'any 1923, amb motiu d'obrir-se, en una esplanada de l'esquerra del riu Francolí, els fonaments per construir la fàbrica de la Companyia Arrendatària de Tabacs. En realitat, l'anomenada Necròpoli Paleocristiana és només un sector d'una gran àrea funerària estesa a ponent de la ciutat antiga entre l'antiga via Augusta, ara avinguda de Roma, al sector baix del recinte murallat de la ciutat, el riu Francolí i la costa. Al llarg de l'alt imperi, van coexistir en el lloc esmentat zones d'enterrament vinculades a les vies d'accés a la ciutat, amb algunes vil·les i, potser, algun nucli més ampli o raval. A partir del segle III, va desaparèixer tot o bona part de l'habitatge i el lloc es va destinar preferentment a zona de cementiri. La Necròpoli Paleocristiana forma part d'aquest conjunt i costa separar-la de la resta de la zona.

El sector més estudiat es troba al costat d'edificis d'època alt-impe-

² X. AQUILUÉ, X. DUPRÉ, J. MASSÓ i J. RUIZ DE ARBULO. *Tarracó. Guia arqueològica*, Ed. El Mèdol, Tarragona 1991, pàgs. 32 i 62-66 i Taller Escola d'Arqueologia, «Un abocador del segle V d.C. en el Fòrum Provincial de Tàrraco», *Memòria d'Excavació*, núm. 2, Tarragona 1989, pàgs. 435-448.

rial, abandonats al segle III, moment en el qual s'hi intensifiquen els enterraments enriquits els segles IV i V amb diversos mausoleus, alguns dels quals eren edificis de caire monumental. En aquest lloc, es va aixecar, al segle V, una basílica cristiana associada a un conjunt d'altres edificacions, que semblen insinuar un establiment més complex que no pas un temple martirial aïllat per acollir les relíquies de sant Fruitós i dels seus companys, com creuen alguns autors, basant-se en fragments de làpida. És entorn d'aquest temple, un notable edifici de tres naus amb una capçalera que tenia una cambra a cada costat, el *diaconium* i la *protesis*, segons la disposició típica de les basíliques africanes, on es van construir riques formes sepulcral (laudes, sarcòfags, petits mausoleus), sovint amb epigrafia i signes cristians.

El sector excavat d'aquesta necròpoli ha donat un total d'unes 2050 tombes; la creença inicial que es tractava d'una necròpoli exclusivament cristiana, perquè la quasi totalitat de les tombes estava mancada d'ofrenes, no és avui dia gaire defensable, atesa la interconnexió i l'amplitud de la zona de cementiri.³ Però una gran part de les tombes, sobretot les dels voltants i de l'interior de la basílica, ara en bona part ocupada per la fàbrica de tabacs, són evidentment cristians i moltes d'elles se situen entre els segles IV i V. Al costat de les tombes senzilles de tègules, àmfores, sepulcres d'obra o cista, sense signes de caràcter religiós, hi ha les tombes riques i fins i tot mausoleus amb sarcòfags itàlics datables dels segles III i IV (com el dels lleons, el de la multiplicació dels pans i dels peïxos, el de sant Pere i sant Pau, el del Lector, el del Bon Pastor, etc.), i també tombes més tardanes (segle V) procedents de tallers locals, tombes amb cobertes de mosaic de tradició plenament africana i també tombes de plom.

Una hipòtesi, no confirmada per les troballes arqueològiques, pretén que a aquesta necròpoli i basílica foren traslladades les relíquies de sant Fructuós i els seus diaques, fins que, al final del segle VI, es va construir la basílica o temple per al culte martirial de l'amfiteatre.⁴ S'ha dit i escrit que, a causa d'això, decauria la necròpoli paleocristiana. D'aquesta necròpoli, en resten encara moltes sepultures *in situ* i altres es troben

³ X. AQUILUÉ ET ALII, ob. cit., 1991, pàgs. 102-107 i Taller Escola d'Arqueologia, «Els enterraments del Parc de la Ciutat i la problemàtica funerària de Tarraco» a *Memòria d'Excavació*, 1, Tarragona, 1987.

⁴ Sobre aquesta basílica de tres naus i absis de planta de ferradura, és indispensable consultar el treball d'excavació a Taller Escola d'Arqueologia, «L'Amfiteatre romà de Tarragona, la basílica visigòtica i l'església romànica», *Memòries d'Excavació* núm. 3, Tarragona, 1990.

agrupades a les sales del Museu Palocristià, construït sobre el seu solar, inaugurat el 1930.⁵

L'atre gran testimoni del veïnatge de Tarragona, abans esmentat ràpidament, és el gran monument o mausoleu de Centcelles, en el terme de Constantí, a uns 7 km de la ciutat. Les excavacions donen testimoni de l'existència en el lloc esmentat d'edificacions dels segles II-I abans de Crist, seguides de dependències agrícoles d'una vil·la rústica d'època alt-imperial construïda o transformada cap al segle III. Aquests antics establiments foren radicalment remodelats al segle IV amb l'edificació d'una vil·la residencial, de planta rectangular i d'una certa grandiositat, centrada per dues grans estances, una de planta rodona i una de planta quadrilobulada. Aquesta segona estança ha perdut la seva primitiva coberta, mentre que la circular, comunicada amb l'anterior, de 10,66 m de diàmetre, té un absis a cada diagonal i és coberta amb una cúpula de maons revestida interiorment d'un gran mosaic policrom. Al subsòl d'aquesta sala s'hi troba una petita cripta funerària, de dues cambres sobreposades, cobertes amb volta de canó, on es trobaria el sarcòfag del personatge que hi fou enterrat.

El gran mosaic que decorava aquesta sala, dissortadament molt malmès, era el més gran i sumptuós de tot l'Occident romà. La gran composició, que en moltes parts gairebé no es pot endevinar, es troba dividida en tres zones: la inferior, amb escenes de cacera, sens dubte un esport del gust del seu propietari; la central, amb 16 escenes de l'Antic i el Nou Testament, separades per columnes també representades amb mosaic, i, finalment, la zona superior, amb figures de les quatre estacions, personatges entronitzats i altres temes d'interpretació difícil pel seu mal estat de conservació.⁶

No és aquest el lloc adient per fer un estudi o una llarga descripció de la iconografia i el mèrit del conjunt. Només podem destacar que és un mausoleu fet per algun personatge cristià i amb una mentalitat cristiana. El mosaic i, per tant, el mausoleu es pot datar amb tota seguretat del segle IV, i això i la seva magnificència van fer suposar al seu millor estudiós, Schlunk, que es podia tractar del sepulcre de Constant I, fill de l'emperador Constantí, que morí a Elna del Rosselló el 350, i que hauria fet aixecar el seu germà Constanci II. Fins i tot va suposar que el famós

⁵ P. DE PALOL, *Arqueologia cristiana de la España romana* Madrid 1967; M. D. DEL AMO *Estudio crítico de la Necrópolis Paleocristiana, I*, Tarragona 1979.

⁶ H. SCHLUNK i Th. HAUSCHILD, *Informe preliminar sobre los trabajos realizados en Centcellas*, Madrid 1962.

sarcòfag-banyera de pòrfir que conté les restes del rei Pere III de Catalunya-Aragó, a Santes Creus, podia procedir d'aquest mausoleu.⁷

Deixant de banda altres hipòtesis o suposicions recents, en part coincidents amb les anteriors,⁸ al mausoleu o edifici de Centcelles tenim el monument paleocristià més notable del país, construït per hàbils artesans o planejat per algun artista vinculat als grans centres d'art de l'imperi.

El segon centre en testimonis o vestigis de l'època cristiana és Barcelona. Barcelona disposa del conjunt format per una basílica paleocristiana amb dependències annexes i el seu baptisteri, tot conservat al subsòl del carrer dels Comtes i en un sector de sota de la catedral actual. No sembla, però, que cap d'aquests elements pugui datar-se d'abans del segle v. No és, per tant, la catedral que utilitzaria Pacià o la que serví per ordenar sacerdot Paulí. El baptisteri, inicialment de planta cruciforme i més tard convertit en un edifici de planta octogonal, amb la piscina també modificada,⁹ és evidentment un xic més tardà encara que la basílica.

També és difícil destriar l'aportació cristiana a les diferents necròpolis tardoromanes o enterraments descoberts a l'avinguda de Francesc Cambó, els carrers de la Tapineria, de Manresa i de Montcada, la plaça de l'Àngel, el passeig del Born o l'avinguda Comercial, també com els excavats al subsòl de Santa Maria del Mar. Aquí, com arreu, moltes o la majoria de sepultures no tenen cap indicatiu que permeti identificar les creences dels seus difunts, però hi ha, tanmateix, quatre o cinc sarcòfags netament cristians, a més d'una lauda de mosaic d'influència nord-afri-

⁷ Th. HAUSSCHILD i H. SCLUNK, «La vil·la romana i el mausoleu constantinià de Centcelles», 9, a *Forum*, 5, 1986.

⁸ Un estudi recent, Th. HAUSSCHILD i A. ARBEITER, *La vil·la romana de Centcelles*, Repsol, S.A. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Montserrat. Mateu Taller Editorial, Barcelona 1993, pretén que l'obra va quedar inacabada i va sofrir canvis en el curs de les obres, com la destinació a mausoleu de la gran sala, que inicialment no estava destinada a això. Segons aquests autors, seria l'usurpador Magnenci el qui s'hauria emparat d'aquesta vil·la imperial en construcció i qui la va fer dedicar a edifici sepulcral de l'emperador assassinat, precisament per a ell. Basen això en què en el programa iconogràfic es representa la tetrarquia amb Magnenci, Constanci II i dos altres cèsars o emperadors secundaris. La derrota de Magnenci enfront de Constanci II hauria deixat el monument inacabat.

⁹ F. P. VERRIÉ, J. SOL, A. M. ADROER i P. DE PALOL, «Excavaciones en la basílica cristiana de Barcelona» a *Actas de la I Reunión nacional de arqueología paleocristiana*, Vitòria 1966, Edit. 1967, pàgs. 43-77.

cana amb un crismó,¹⁰ trobada damunt les restes d'una vil·la romana a la plaça d'Antoni Maura.

Entre els sarcòfags més característics de tallers romans o importats, hi ha el que servia d'abeurador a la Fonda del Sabre, ara al Museu Arqueològic, amb una decoració estrigilada i escenes emparentades amb el grup de sarcòfags de Girona, i un altre amb un fris seguit d'escenes esculpides del Nou Testament, entre elles la curació de l'hemorroïsa i una orant al centre.

Els testimonis són esparsos i no gaire significatius, però confirmen la ben coneguda presència cristiana a Barcelona i, d'altra banda, indiquen que entre aquests cristians hi havia gent rica que podia pagar-se el luxe d'un sarcòfag costós.

La ciutat de Girona té un cert renom en els estudis paleocristians gràcies al conjunt, ja esmentat, de sarcòfags encastats a l'interior de l'absis de la seva església de Sant Feliu, aixecada entre els segles XIII i XIV, un notable edifici de transició de l'època romànica a la gòtica. Formen aquest conjunt vuit sarcòfags, sis amb iconografia i temàtica cristiana i dos de pagans; dels sis sarcòfags paleocristians, quatre són d'època pre-constantiniana (305-315) i dos d'època constantiniana (315-335). Tots ells són importats de tallers romans o italians i un parell, com a mínim, procedeixen del taller romà Albani-Dogmàtic, un dels millors i més coneguts del seu temps.¹¹

No hi ha cap evidència per assegurar que els sarcòfags es trobaven en el lloc esmentat, entorn d'un suposat *martyrium* dedicat al màrtir Feliu, però és una hipòtesi que té molta versemblança. Creiem molt probable, per tant, que es trobessin ja en el lloc esmentat i formessin part de la necròpoli que certament hi existí documentada entre el segle I d.C. i una

¹⁰ Albert BAILL, «Los sarcófagos paleocristianos de Barcelona» a *Studi in onore di Aristide Calderini e Roberto Pasiferri*, III, Milà 1956, pàgs. 667 i ss. i Xavier BARRAL *Les mosaïques romaines et médiévales de la regio Laietana*, Universidad de Barcelona Instituto de Arqueología y Prehistoria, 1978, pàgs. 58-60. Sobre les necròpolis barcelonines, L. ROCA, «Iconografia i distribució dels sarcòfags de tema pagà en les necròpolis de Barcino» a *IX Simposium de Prehistòria i Arqueologia Peninsular, II Reunió d'Arqueologia Paleocristiana*, Montserrat 2-5 novembre 1978, Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona, 1982, pàgs. 228-238, on fa esment també dels sarcòfags paleocristians, i Eduard RIU i BARRERA, «Notícia sobre enterraments alt-medievals barcelonins» a *Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya*, Universitat de Barcelona 1982, pàgs. 177-201.

¹¹ P. DE PALOL, *Arte pelocristiano*, ob. cit., pàgs. 104-116 i J. M. NOLLA *Girona romana, De la fundació a la fi del món antic*, Girona 1987.

època tardoromana de cronologia imprecisa.¹² D'altra banda, és molt lògica l'existència d'un cementiri just a tocar del recinte murallat, davant del portal de Sobreportes, al peu de la via que anava cap a les Gàl·lies i Roma i que s'hi enterressin les restes del màrtir Feliu i se li erigís una basílica.¹³ Acompanyarien les riques tombes conservades moltes altres de gent senzilla que es malmetrien en edificar la basílica actual, a l'interior de la qual certament es deuen trobar encara restes que potser algun dia es podran excavar.

Més al nord i més propera al mar, hi ha documentada una altra notable comunitat cristiana que, des del final del segle v i possiblement de molt abans, tenia bisbe propi. Ens referim a la ciutat d'Empúries, lloc per on penetrà al país la cultura i la civilitació gregues i on primer desembarcaren els romans. És lògic que hi arribés també molt aviat el cristianisme, segons el sistema de penetració d'idees i civilització normal a les poblacions de l'entorn de la Mediterrània, abans esmentat.

No s'ha trobat encara la catedral o església episcopal d'Empúries. Només se sap que sobre un sector de l'antiga ciutat grega o Neàpoli, abandonada des de l'inici del segle II i colgada de terres, s'hi va estendre una necròpoli, que va estar en ús fins en plena època visigòtica.¹⁴ Dins l'àmbit d'aquesta necròpoli, al segle IV es va aprofitar un edifici termal, abandonat feia segles, es va adaptar com a basílica cristiana i es va construir un mur de capçalera que incloïa un absis de planta circular, acompanyat de dos espais —el *diaconium* i la *prothesis*—, que donava exteriorment una capçalera recta, tot segons el tipus de tradició africana, cosa que confirma aquesta influència tan característica del nostre cris-

¹² Confirmen l'existència i la cronologia d'aquesta necròpoli les excavacions i treballs fetes al peu de l'escalinata occidental del temple per C. BASTIT i altres, «Les intervencions arqueològiques a la plaça de Sant Feliu (Girona)» a *Tribuna d'Arqueologia 1986-1987*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1987, pàgs. 91-98.

¹³ Més informació bibliogràfica i una síntesi del tema l'ha donada novament J. M. NOLLA, «Gerunda: dels orígens a la fi del món antic», a *Fonaments*, 7 (1988), pàgs. 69-108.

¹⁴ No s'ha publicat cap estudi científic d'aquesta necròpoli, excavada fa més de mig segle en les primeres campanyes d'excavació del jaciment. Només es coneixen dos sarcòfags esculpturats del segle IV, de tema pagà: les portes de l'Hades i les Estacions, guardats al Museu Arqueològic de Sant Pere de Galligants, i altres de tipus molt simple (tègules, àmfores, lloses), o bé sarcòfags de pedra sorrenca amb acrotèris a la coberta, datats d'època visigòtica (segles VI-VII).

tianisme inicial. Pel que avui dia sabem, es fa difícil precisar si el temple es va bastir entorn d'una necròpoli precedent o bé si fou aquell el qui la va generar.¹⁵ El conjunt és, però, un bon testimoni arqueològic que avala l'existència d'una primitiva comunitat ja al segle IV.

Per les dimensions del temple i el caràcter sepulcral del lloc, sembla evident que cal cercar en algun altre indret de l'àmbit de la ciutat romana d'Empúries o del seu redós la vella catedral, en ús fins a la invasió àrab. Algú ha pretès, bé que sense cap comprovació arqueològica ni documental, que aquella es podria trobar a l'indret de l'actual església i antiquíssima parròquia de Sant Martí d'Empúries.

L'entorn immediat d'Empúries és ric de troballes arqueològiques cristianes, bé que cap d'elles situada de ple en el període al qual cenyim aquesta visió. Tanmateix, a les esglésies suburbanes de Santa Margarida i Sant Vicenç, encara que les restes arquitectòniques semblen d'època visigòtica o posterior, s'han trobat dos fragments de sarcòfag estriglat de taller aquità (segle V), l'un amb decoració d'un crismó i l'altre, probablement també cristià, que indicaria l'existència d'un cementiri i segurament lloc de culte anterior als temps visigòtics.¹⁶

Una mica més amunt encara, a l'indret de l'antiga ciutat grega de Rodés o Roses, han aparegut testimonis de l'existència d'una comunitat cristiana dins l'àmbit de l'actual Ciutadella o indret on es trobava la ciutat antiga. Són restes molt trossejades que revelen, però, que des dels segles IV i V, com a mínim, hi hagué una capella de cementiri o *cel·la memoriae*, amb una capçalera semicircular, sobre la qual s'edificà una de les absidioles de la malmesa església monàstica medieval de Santa Maria de Roses. A la necròpoli que l'envoltava, s'hi han trobat enterraments en tègula i àmfora i també tombes amb taüt de pedra i argamassa, tapa de lloses i recobriment d'OPUS SIGNINUM, les quals, però, sembla que cal datar d'època ja visigòtica.

També s'hi va trobar un fragment d'ara paleocristiana, datable dels mateixos segles IV i V o contemporània de la petita església. Aquesta pe-

¹⁵ Martín ALMAGRO i Pere DE PALOL, «Los restos arqueológicos paleocristianos y alto medievales de Ampurias», a *Revista de Gerona* núm. 20, Girona 1962, pàgs. 35-41 i Joan BADIA i HOMS *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, II, Alt Empordà, Girona 1978, pàgs. 143-144.

¹⁶ J. M. NOLLA i J. CASAS, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona 1984, pàg. 79-80 i també R. MARCET i E. SANMARTÍ, *Empúries*, Diputació de Barcelona 1989, pàgs. 173-175.

dra es va reaprofitar per a una inscripció del segle x, més tard convertida en una dovella, cosa que en va afavorir la conservació.¹⁷

Un estudi monogràfic fet en un sector de la costa, el que envolta Mataró i Argentona, ha destacat una notable presència en els llocs esmentats de terrissa romana amb simbologia cristiana. El seu autor també ha cregut identificar restes paleocristianes en antigues esglésies com Sant Jaume de Treià (Argentona) o Sant Martí de Mata (Mataró), com també un oratori, una capella o una basílica a la vil·la romana coneguda com Torre Llauder.¹⁸ La presència de terrissa romana amb simbologia cristiana és abundosa a tot Catalunya, però la seva datació no és fàcil. Molt sovint es tracta de tipus ceràmics fets en sèrie i importats de fora, sobretot del nord d'Àfrica, cosa que fa que sigui arriscat de creure que són testimonis de la cristianització del país. Creuen els arqueòlegs que podria tractar-se d'un producte comercial forà i estandarditzat, la simbologia del qual podria, fins i tot, no ésser compresa per la societat receptora, bé que nosaltres preferiríem ésser menys crítics.

Com més ens endinsem a l'interior del país, més escassegen els vestigis fins ara descoberts amb relació al primer cristianisme o que si més no es puguin datar amb una certa precisió abans del segle v. Cal fer, evidentment, excepció de l'indret de Sant Cugat del Vallès i de l'antiga seu d'Ègara, llocs ja estudiats des del punt de vista documental.

Un dels llocs amb signes evidents d'una continuïtat de culte el trobem al monestir de Sant Cugat del Vallès, indret on la *passio tardana* de sant Cugat localitza el seu martiri. No entrem aquí en la discussió o la identificació de l'*Obtiano* o *Octavo miliario*, amb el suposat *castrum Octavianum* medieval.¹⁹ El que sí que és evident és que, en l'àmbit del claustre, o sia dins el clos monàstic medieval, va aparèixer la fonamen-

¹⁷ P. DE PALOL, «Las mesas de altar paleocristianas de la Tarraconense», a *Ampurias*, vols. 19-20, Barcelona, 1957-1958, pàgs. 84-86.

¹⁸ Marià RIBAS I BERTRAN, *El Maresme en els primers segles del cristianisme*, Premi Iluso 24, Mataró 1975. L'existència de la basílica cristiana a la Torre Llauder ha estat refutada més tard per M. PREVOSTI i J. F. CLARIANA *Torre Llauder, Mataró. Vil·la romana*, Museu Comarcal del Maresme. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (Guies de jaciments arqueològics), Barcelona 1988, pàgs. 21-23.

¹⁹ Recomanem, sobre aquest punt, el treball de M. MAYER, citat a la nota 10, pàg. 35. La manca de tota inscripció o referència que permeti identificar les restes dels segles v i vi amb el culte al màrtir Cugat, amb anterioritat al segle ix, no són cap obstacle per consignar una continuïtat de culte cristià en el lloc esmentat almenys des del final del període romà.

tació d'una església o basílica cristiana, formada per una sala rectangular, envoltada d'una necròpoli d'inhumació. Al final del segle VI, aquesta basílica es va ampliar o reconstruir en part, aprofitant l'antiga nau i dotant-la d'un absis poligonal a l'exterior i amb planta de ferradura a l'interior.²⁰

A Ègara-Terrassa, el que ens explica la documentació del segle V referent a l'erecció de la seva diòcesi, cal situar-ho a l'indret de l'actual església de Santa Maria. Les restes del paviment que es troben a l'interior i al davant de l'església romànica i, sobretot, la troballa del primitiu baptisteri de planta octogonal i la piscina quadrada amb costats còncaus, tot perfectament datable del segle V endavant, confirmen que aquí es va erigir el temple del qual Ireneu fou el primer bisbe. Sota el paviment d'aquesta primitiva basílica, han aparegut encara construccions més antigues que revelen, com a Barcelona, la ubicació del primer temple cristià sobre un indret abans ja edificat. La disposició del temple i una bonica lauda sepulcral de mosaic, amb una inscripció, confirmen aquí una vegada més el pes de la tradició africana.²¹

D'altres indrets documentats a l'inici del segle V o al llarg d'aquest segle, com Lleida, Tortosa, la Seu d'Urgell o Vic, és més hipotètic presentar-ne testimonis arqueològics. No s'han fet troballes prou característiques per conèixer vestigis de les seves primitives comunitats cristianes i sovint es treballa o s'afirma sobre hipòtesis.

Quant a la ciutat de Lleida, per la seva antiguitat, confirmada fa pocs anys, com abans s'ha exposat, per l'epístola de Consenci a sant Agustí,²² hi ha alguns vestigis més fidedignes. Existeix de l'època romana un únic o almenys indubtable testimoni arqueològic cristià consistent en una làpida funerària del segle IV, dedicada a una dona anomenada Theo-

²⁰ Xavier BARRAL I ALTET, *La basilique paléochrétienne et visigotique de Sant Cugat del Vallès (Barcelona)*. MEFRA 86, 1974, c. pàgs. 891-928. Recentment (1993-1994) s'han fet noves excavacions, encara no publicades, a l'àmbit del claustre i Sala Capitular, les quals podrien aportar noves dades i coneixences sobre la primitiva comunitat cristiana del lloc.

²¹ La més recent síntesi i bibliografia sobre aquest tema la dona Eduard CARBONELL I ESTELLER, «Evolució arquitectònica de les esglésies (s. IV-XI): estat de la qüestió i plantejament actualitat de la problemàtica» a *Simposi Internacional sobre les esglésies de Sant Pere de Terrassa. 20-22 novembre 1991*, Actes, Terrassa 1992, pàgs. 11-16.

²² Ha fet una revisió sobre el cristianisme primitiu de Lleida, on tracta del suposat màrtir Anastasi, de l'epístola de Consenci i de la difusió del priscil·lianisme A. PÉREZ, *Lleida romana*, Pagès editors, Lleida 1991, pàgs. 10-128 i 154-155.

dora, que es va trobar a la necròpoli baix-imperial (segles III a V) de l'Estació del ferrocarril. També alguns vestigis i restes de mosaics apareguts entorn d'aquesta necròpoli s'han volgut interpretar, sense profundament, com a indicis de l'existència en el lloc esmentat d'un temple cristià.²³ El primer testimoni documental d'un temple a Lleida és de l'any 546, en què va tenir lloc la reunió d'un concili provincial a la seva església principal, dedicada a santa Eulàlia.²⁴

A Vic i a la Seu d'Urgell, sembla que les primitives seus episcopals van experimentar un trasllat dels seus emplaçaments inicials als nous *vicus* fets en terreny més planer, però la manca de testimonis arqueològics coneguts, als indrets dels suposats emplaçaments primitius, no permeten assegurar res.

Fora d'aquests punts, on hi havia certament comunitats cristianes al final del període de dominació romana, la resta de notícies arqueològiques no permeten afegir gran cosa més a les aportacions documentals. Una altra cosa seria si el marc cronològic d'aquestes aportacions arqueològiques s'ampliés només un segle o abastés l'època de la consolidació del domini visigòtic, en què, a més de l'aportació de les sèries conciliars i de literatura patristica, hi ha també el testimoni de jaciments arqueològics.

Tot i així, abans de cloure aquesta ràpida visió pels jaciments o vestigis paleocristians ben definits del país, ens cal fer una evocació d'alguns altres indrets on velles cròniques o descobertes arqueològiques, algunes poc fiables o característiques, situen antigues comunitats o centres de culte.

Una d'elles és la comunitat suposadament instal·lada a Guissona, l'antic municipi romà de *Iesso*, que es diu que fou fundada l'any 410.²⁵ A Guissona s'han descobert notables restes de la ciutat o establiment romà, entre les quals una important necròpoli, que va de Cal Mines a la plaça de davant de l'església, però no s'hi poden destriar elements que permetin assegurar l'existència d'un temple i d'una comunitat. Només una làpida, del pas del segle IV al V, dedicada a la difunta Cartago, sem-

²³ A. PÉREZ, «Los hallazgos de la zona de enterramientos en torno a la estación de ferrocarril de Lleida» a *Revista d'Arqueologia de Ponent* núm. 2 (Lleida 1992), pàgs. 199-212.

²⁴ TEJADA i RAMIRO, *Colección de Cánones de la Iglesia Española, II*, Madrid 1850, pàgs. 138-145.

²⁵ E. CAMPS i CAVA i J. SANTA EULÀRIA i PONS, *Guissona* 1982, pàgs. 171 i 232-233.

bla poder-se atribuir a una dama cristiana.²⁶ Amb més seguretat, però totalment desconeguda per les informacions de tipus documental, es té constància de l'existència d'una comunitat cristiana a l'indret de Bovallar, del municipi de Seròs (Segrià), a la riba esquerra del Segre. L'element més destacat del seu ampli jaciment és una basílica d'època paleocristiana, dotada de baptisteri i on han aparegut alguns interessants elements de culte. Tot això permet situar aquí un centre cristià que va estar en actiu entre el segle V i la seva destrucció violenta pels àrabs ben entrat el segle VIII.²⁷

A Gerb, d'Os de Balaguer, a la partida dels Morulls, situada a la riba dreta del Segre, el 1961 s'hi van trobar possibles vestigis d'una cripta o església, amb capitells i bases, sarcòfags i altres restes d'un àmbit basilical cristià d'una antiga vil·la de la qual es pretengué que tenia un esquema molt similar a la ben situada *vil·la Fortunatus* de Fraga, al Baix Cinca.²⁸ La manca d'un estudi crític de les troballes i l'arrasament posterior del lloc del jaciment fan que sigui temerari fer-ne cap afirmació i deixem únicament constància del fet; el mateix cal dir dels vestigis apareguts a l'indret de Santa Coloma, prop el poble d'Àger, a la Noguera, que tot i ésser més ben estudiats, no permeten encara afirmacions o conclusions. En això, hi podríem veure un indicatiu de l'expansió que certament va fer el cristianisme dels segles V i VI endavant cap a l'interior del país, aquesta ja confirmada pels testimonis literaris. Però no voldríem caure en la temptació de fer dir a les fonts arqueològiques més del que ofereixen o d'interpretar d'una manera massa pragmatista el seu testimoni.

* * *

Després d'aquesta ràpida i sintètica visió dels testimonis literaris i arqueològics entorn dels orígens i la implantació del cristianisme a la nos-

²⁶ G. FABRÉ, M. MAYER i I. RODÀ, *Inscriptions romaines de Catalogne II Lérida*. Diffusion de Boccard, París, 1985, núm. 82, pàgs. 119-120.

²⁷ P. DE PALOL i R. PITA MERCÈ, «La basílica de Bobalá y su mobiliario litúrgico» a *Actes del VIII Congrés Internacional d'Arqueologia Cristiana, Barcelona 1969*, Barcelona-Ciutat del Vaticà 1972, pàgs. 385-401 i P. DE PALOL, *El Bobalar (Seròs, Segrià) Conjunt d'època paleocristiana i visigòtica*. Generalitat de Catalunya. Diputació de Lleida, 1989.

²⁸ R. PITA i MERCÈ, *Lérida paleocristiana*, Lleida 1973, pàgs. 49 i ss.

tra terra, visió que hem intentat en tot moment acompanyar de les corresponents cites bibliogràfiques perquè l'auditor o lector curios pugui ampliar el tema, creiem arribat el moment de posar el punt final. No crec, ni molt menys, haver esgotat el tema o haver-ne dit l'última paraula, però creuria a bastament compensat l'esforç esmerçat si hagués pogut interessar-vos un xic per una matèria que sempre m'ha atret i que molt sovint no s'ha tractat ni valorat com estem segurs que es mereix.

DISCURS DE CONTESTACIÓ

per

AGUSTÍ ALTISENT I ALTISENT

El President de l'Acadèmia, en designar-me per contestar el discurs d'ingrés del Dr. Mn. Antoni Pladevall i Font, no solament m'ha fet un gran honor sinó que m'ha donat una gran alegria, atesa l'amistat que m'uneix amb l'acadèmic electe. Alegria no exempta, però, d'un cert *sentiment de desconcert*. Perquè, mirant-ho amb seny i malgrat que jo tinc deu anys més que ell, en matèria d'erudició vaig molt endarrere d'aquest docte sacerdot de cara i ànima d'infant que acabem d'escoltar, i —sense voler fer ara humilitat monàstica, sinó ben honestament— tinc motius per pensar que, si no fos per la pinzellada romàntica que hi posà el meu hàbit medieval, en el millor dels casos hauria d'haver estat ell qui, ja esdevingut acadèmic abans, m'hauria hagut de rebre a mi.

Però la jugada ja és feta, els daus s'han aturat i heus-me ací contestant aquest bonic discurs seu sobre la introducció i la difusió del cristianisme a Catalunya, a l'època romana.

Abans de dir res de l'obra de Mn. Pladevall i del discurs, cal, però, que dediqui unes paraules al que val més que tota la ciència: l'home al qual, en nom de l'Acadèmia, haig de donar la benvinguda.

Em penso que va ser uns mesos abans del primer Col·loqui d'Història del Monaquisme Català, que se celebrà a l'estiu del 1966 a Santes Creus, que vaig conèixer personalment Mn. Pladevall. En la preparació d'aquella modesta però fructuosa assemblea, a l'acabament del 1965 o al començament de 1966, vaig saludar-lo per primera vegada en una d'aquelles inoblidables reunions que fèiem a les quatre de la tarda a casa de l'enyorat amic Eufemià Fort i Cogul, on, al voltant d'unes tasses de cafè, una ampolla d'Aromes de Montserrat i una de conyac, organitzàvem aquells col·loquis veritablement reeixits. En aquell pis del carrer de la Diputació, acollits i presidits pel senyor Fort i Cogul, preparàvem els col·loquis i fèiem tertúlia i amistat. El notabilíssim historiador que ens

rebia amb la seva gran humanitat, ens unia els uns als altres, un petit grup d'historiadors del monaquisme i de l'Església, i ens comunicava el seu contagiós entusiasme.

En la primera d'aquestes reunions, vaig conèixer l'ara nou acadèmic i, després, el vaig anar tractant en les reunions successives i en moltes altres ocasions. Recordo perfectament, per exemple, que un dia del 1968, sortida recentment l'obra *Els monestirs catalans* que ell havia escrit, i que havia aparegut acompanyada dels gravats trets de les magnífiques fotografies de Francesc Català Roca, Antoni Pladevall, amb la seva cara de bon xicot i el posat de demanar perdó, ens pregà, als reunits a casa d'en Fort, que miréssim amb benignitat aquell llibre, car s'hi havia vist obligat a tractar molts monestirs dels quals no hi havia res o gairebé res investigat i publicat. Ningú no li havia de retreure res, naturalment, Mn. Pladevall no va témer córrer el risc de llançar-se a aquella feina, que tingué la gràcia d'oferir-nos, des d'aleshores, una visió històrica, literària i espiritual general dels monestirs i les canòniques catalanes, i de fer passar, així, a mans de moltíssims estudiosos professionals i afeccionats com hi ha a Catalunya, una obra general sobre aquest tema tan important i tan bonic. Un altre hauria sentit un cert segament de cames davant l'encàrrec. Mossèn Pladevall, tanmateix, magníficament equipat d'erudició i sense deixar-se res per consultar, caminà endavant amb humilitat, amb prudència i amb audàcia perfectament eficaces. Això té als ulls dels investigadors un gran mèrit. La valentia de llançar-se a un espai un si és no és buit, només amb els recursos en aquell moment disponibles, i aconseguir de posar a l'abast de tots una visió d'un tema tan ampli, no la té tothom. És cert que el nostre amic havia publicat ja diversos treballs en revistes científiques i alguns llibres, però justament quan hom ja ha exercit, i bé, d'erudit, els temes globals, quan no tot ha estat investigat, l'espanten. Ell no s'espantà i afrontà amb discreció i prudència el que semblava, en algun punt, arriscat. I ho va fer amb un encert total.

Però anem al començament: Antoni Pladevall i Font va néixer a Taradell l'any 1934 i féu la carrera eclesiàstica al seminari de Vic. Allí tingué, entre d'altres, un mestre excel·lent i decisiu en la seva vocació personal específica: el Dr. Eduard Junyent. El Dr. Junyent era de Vic i canonge de la seva catedral; i ser de Vic imprimeix caràcter. Gran arqueòleg i historiador, el canonge Junyent, especialitzat en arqueologia cristiana, llegí i estudià també milers de documents dels riquíssims arxius vigatans, en publicà molts i en preparà d'altres per a la seva publicació ulterior. Gràcies al Dr. Junyent, que fou numerari d'aquesta

Acadèmia, Pladevall, col·laborant amb ell als arxius de la ciutat dels sants, pogué arribar a la Universitat Catòlica de Lovaina per graduar-se en Ciències Històriques i Història Eclesiàstica, llegint els documents medievals com qui llegeix "El Matí" o "La Veu", aleshores malauradament desapareguts.

L'any 1963, Pladevall es graduà en aquella universitat belga i, en tornar, restà estretament lligat al canonge Junyent fins que aquest morí el 1978. El nou acadèmic col·laborà també amb Ramon d'Abadal en diverses tasques, a temporades, del 1950 al 1970. Amb tot això sol ja podríem comptar, ni que ens manqués tota altra dada, el ben equipat que sortí i que va mossèn Pladevall.

El 1965 o el 1966, quan jo acabava de llicenciar-me en Història i el vaig conèixer, ell ja portava gairebé quinze anys investigant i publicant. Avui, no sols és un dels millors historiadors de l'Església i l'art antics i medieval de Catalunya, sinó que coneix a fons i reté a la memòria, a disposició de qui el consulti, una de les més notables quantitats de dades històriques d'aquest país, si exceptuem les que coneixen els il·lustres erudits teòricament jubilats, els noms dels quals tots tenim presents. Quant a coneixement i exercici de la història de l'Església i de l'art medieval, especialment romànic, a Catalunya, mossèn Pladevall és avui present i vinculat de manera important arreu on es treballa en aquestes disciplines. El noi que havia entrat al Seminari de Vic, avui, sense perdre res de la seva infantesa espiritual i de la maduresa humana, científica i sacerdotal que anà adquirint, és tan erudit i laboriós en història i arqueologia eclesiàstiques de casa nostra que, a més de publicar molts treballs en diverses revistes científiques i moltes monografies sobre poblacions catalanes i monestirs, ha col·laborat i col·labora en diverses obres extenses i col·lectives. I cal afegir que, per la seva bonhomia, sumada a una bona fermesa de caràcter, té una capacitat de convocatòria que li permet de mobilitzar, en les publicacions que en depenen, tant la flor i nata dels autors ja consagrats com el millor del jovent dedicat de poc a la història i a l'art medievals, que ell orienta i ajuda a pujar.

Perquè mossèn Pladevall ha passat fa temps de la recerca personal, que no ha deixat, a càrrecs de responsabilitat pública i privada importants en la seva esfera: el 1964 va entrar com a assessor artístic al Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona; després, fou Director general del Patrimoni Artístic de la Generalitat i, des del 1990, treballa, també, a la Generalitat de Catalunya, com a responsable de l'inventari del Patrimoni Arquitectònic. Alhora, en alguns casos, col·labora, i en un altre dirigeix, obres col·lectives o col·lec-

cions de monografies importants. Cal esmentar, de manera especial, que redactà personalment el primer volum, sobre Osona i el Ripollès, de la *Gran Geografia Comarcal de Catalunya* i és director de la monumental *Catalunya Romànica*. I tot això ho fa de tal manera que desmenteix rotundament el principi de Peter segons el qual l'ascens dels excel·lents els condemna a la incompetència.

El Dr. Pladevall ha publicat alguns centenars d'articles sobre tota mena de temes dins l'àmbit de la seva especialitat. Per exemple, ha anat redactant per a "Ausa", entre d'altres, una sèrie d'estudis d'història de parròquies, que caldria completar i reunir en un volum, bé que, segurament, li manca el temps per fer-ho. Ha participat amb aportacions originals en els diversos congressos relatius a la nostra història i ha publicat molts llibres monogràfics, com ara els dedicats a Viladrau i el seu entorn, Centelles, Castellterçol, Tona, etc., Santa Maria de la Gleba, de Cabrera de Bellmunt, etc., la primera Història de l'Església a Catalunya.

Voldria destacar, gairebé a l'atzar i per pura preferència personal, deixant de banda altres obres i articles d'investigació, la presentació detallada de les peripècies d'una família de marxants de pells a Vic al segle XIV i el fet que, gràcies als seus constants contactes amb la documentació, Mn. Pladevall ha esbrinat, analitzat i donat a conèixer dos importants temes relatius als orígens de personatges i famílies destacats de la nostra alta edat mitjana, com ara Berenguer Seniofred de Lluçà, primer arquebisbe de Tarragona al segle XI, i els orígens de la família dels importantíssims Montcada, dels quals estudià, a més, els antecessors en la senescalia de Catalunya al segle XI, els Orís.

Què podem dir del discurs que acabem d'escoltar? Personalment, em sembla una peça d'una transparència i una solvència total. Pladevall ha sabut emprar i combinar perfectament, analitzant-les i traient-ne el suc, totes les dades documentals que posseïm, alhora que els resultats que han donat les diverses excavacions practicades en diferents períodes. En aquest darrer punt, ha tingut la prudència de deixar interrogants allí on futures excavacions podrien revelar-nos més coses o rectificar les que sabem; però, alhora, ha tingut la curiositat i l'audàcia de no solament presentar les dades, sinó d'interpretar-les breument, per exemple entrant a cercar una visió —en la mesura del possible— de la pertinença social dels cristians de cada període.

Amb la tranquil·litat absoluta del qui sap que la nostra fe no es basa en tradicions llegendàries, Mn. Pladevall elimina expressament de la història cristiana de Catalunya el que ha estat demostrat com a fals. En

aquest sentit, ningú que n'estigui al corrent no s'estranyarà, per exemple, que digui que la pretesa santa Eulàlia de Barcelona és només un duplicat de la de Mèrida.

Tot aquest exercici de clarificació, ordenació, síntesi i interpretació és fet, en aquest discurs, amb molta gràcia i amb una simplicitat modèlica. Això només ho pot aconseguir el qui, com el Dr. Pladevall, coneix molt bé la terra de Catalunya i la seva història abans i després d'esdevenir Catalunya; el qui, havent explicat història de l'Església molts anys al seminari de Vic i a la Facultat de Teologia de Barcelona, ha tingut una llarga familiaritat amb les fonts i ha madurat, dominant-les, multitud de lectures, recerques i informacions "de visu" fins a aconseguir una visió substantiva del període sobre el qual ha reflexionat avui davant nostre, en veu alta. El felicitem i li'n donem les gràcies.

Seria impertinent, per evident, que jo digués ara que tothom espera molt de la preparació, la capacitat de treball i la tenacitat de Mn. Antoni Pladevall. Però, tot i impertinent, és veritat. I és amb gran satisfacció personal que ho dic i que, en nom de l'Acadèmia, jo li dono la benvinguda entre nosaltres.